

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2013

Lenka Kohlrussová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Vliv napoleonských válek na vývoj německého
nacionalismu**

Lenka Kohlrussová

Plzeň 2013

**Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická**

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

**Vliv napoleonských válek na vývoj německého
nacionalismu**

Lenka Kohlrussová

Vedoucí práce:

PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, 20. dubna 2013

Poděkování:

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce za vstřícnost, trpělivost, přísnost, odborné rady a podnětné konzultace, které mi při psaní této práce velice pomohly.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	NĚMCI V POSLEDNÍCH LETECH EXISTENCE SVATÉ ŘÍŠE ŘÍMSKÉ NÁRODA NĚMECKÉHO.....	4
3	NĚMECKO V BARVÁCH FRANCOUZSKÉ TRIKOLORY.....	9
4	NĚMECKÉ NÁRODNÍ VĚDOMÍ VZDĚLANCŮ A UMĚLCŮ	14
5	POLITICKÉ A VOJENSKÉ ELITY V PROCESU NÁRODNÍHO Hnutí	23
6	VÁLKY ZA OSVOBOZENÍ.....	33
7	ZÁVĚR.....	42
8	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	45
9	RESUMÉ	48

1 Úvod

Evropské dějiny počátku 19. století jsou úzce spjaty s osobou Napoleona Bonaparta. Sociální a politické změny vyvolané revolucí a Napoleonovou expanzí pak zasáhly i rozsáhlé oblasti za francouzskými hranicemi včetně Německa. Zánik Svaté říše římské vyvolaný Napoleonem v roce 1806 se stal pro řadu současníků šokem. Tento zásah do zažitých středoevropských poměrů společně s agresivním chováním francouzského císaře na německém území vyvolal u mnoha německy mluvících obyvatel krizi vlastní identity a současně značnou averzi proti francouzské nadvládě. Právě krize identity a možnost vymezení se vůči cizí hrozbě vytvořily vhodné podmínky pro vznik německého národního vědomí, kdy si řada obyvatel bývalé říše začala uvědomovat jistou vzájemnost založenou na společném jazyku, kultuře, historii a, což bylo v dané chvíli neméně důležité, společném nepříteli. V průběhu Napoleonovy nadvlády se nad Německem tento pocit národní sounáležitosti prohluboval. Francouzský císař se pro řadu Němců stal společným nepřítelem, který měl být odstraněn společnými silami obyvatel německých států bez ohledu na náboženství či společenské postavení. V Německu tak po roce 1806 došlo v reakci na cizí nadvládu ke vzniku národního hnutí, které zasáhlo všechny vrstvy společnosti a obsahovalo již i politický požadavek vzniku společného státu.

Právě analýza vlivu napoleonských válek na genezi německého národního hnutí je cílem této bakalářské práce. Ta je rozdělena do pěti kapitol. První z nich poskytuje stručný historický exkurz do protonacionálního období německých dějin, kdy se jen velmi pomalu a převážně v kulturní rovině začalo v průběhu 18. století rodit německé národní hnutí. Tento exkurz je ukončen zánikem Svaté říše římské národa německého. Druhá kapitola stručně analyzuje ovládnutí a kontrolu Německa Napoleonem v letech 1806–1813. Začátek konce francouzské hegemonie ve střední Evropě přijde až s porážkou Napoleonovy armády v Rusku, která současně předznamená i pád císaře všech Francouzů. Význam této kapitoly spočívá především v tom, že poskytuje faktografickou základnu, na které stojí jádro celé práce. Třetí kapitola analyzuje prudký rozvoj německého národního hnutí v témže období 1806–1813. Touha po svobodě a v některých případech i po národní jednotě mohla zatím být vyjádřena pouze v literatuře, filozofii a dílech intelektuálů a umělců. Ve čtvrté kapitole je vysvětlen nárůst regionálního patriotismu a současně rozvoj celonárodního hnutí v německy mluvících zemích (s výjimkou Švýcarska) mezi politickými a vojenskými elitami. Jejich praktická

činnost, byť ještě velmi opatrná a jen zřídka kdy vedená myšlenkou národní pospolitosti, byla velmi důležitá v pozdějším boji proti Napoleonovi v průběhu válek za osvobození (používán také termín osvobozené války, *Befreiungskriege*). Právě projevy německého nacionalismu v průběhu těchto válek jsou obsaženy v poslední, páté, kapitole. Konfliktu s Napoleonem se neúčastnily pouze armády, ale také němečtí dobrovolníci z různých společenských vrstev. Řada z nich se nyní považovala za německé vlastence a někteří dokonce snili o vytvoření německého státu po vítězství nad Francií. Tato kapitola, a s ní i celá práce, je zakončena řešením německé otázky na Vídeňském kongresu.

Práce byla vypracována na základě dostupné literatury a pramenů v českém, německém, anglickém a francouzském jazyce. Vzhledem ke skutečnosti, že téma dosud nebylo v českém jazyce podrobněji zpracováno, bylo nutné použít především cizojazyčné publikace. V případě primárních pramenů byla velmi užitečná rozsáhlá sbírka dokumentů ke genezi německého nacionalismu *Die Erhebung gegen Napoleon 1806–1814/15*, kterou editoval Hans-Bernd Spies a která obsahuje oficiální prohlášení, manifesty, výzvy, pamětní listy, korespondenci, vlasteneckou poezii, letáky, články a filozofické statě. Jako příklad je možno uvést provolání *An die deutsche Nation*, kterým rakouský arcivévoda Karel vyzýval ke společnému boji za německou věc v roce 1809, či dokument *An mein Volk*, kterým pruský král Friedrich Vilém III. podpořil mobilizaci německého národa k boji proti Napoleonovi v roce 1813. Velmi důležitým dílem byla monografie Otty Danna *Nation und Nationalismus in Deutschland. 1770–1990*, která poskytuje přehledný, podrobný a především netendenční pohled na historii a vývoj německého nacionalismu. Rovněž dílo *Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung*, které napsal Hagen Schulze, se stalo výchozím zdrojem informací pro teoretickou základnu práce. Z česky psaných publikací byla významná *Literatura německého boje za osvobození (1806–1813)* od Vítězslava Tichého. Toto dílo obsahuje komentované texty dobových myslitelů, básníků a spisovatelů, jimiž byli například Theodor Körner, Ernst Moritz Arndt či Heinrich von Kleist. V jejich dílech se odrážejí nálady a emoce průběhu napoleonských válek. Jsou zde obsažena svědectví o genezi německého nacionalismu podnícená odporem k Napoleonovi.

Užitečné informace k tématu rovněž poskytly odborné studie. Například studie Hanse Kohna *Napoleon and the Age of Nationalism* stručně vysvětluje Napoleonův vztah k Německu. Dalším cenným zdrojem byly studie *Dresdner Romantik als*

Napoleonzeit Güntera Jäckela a *Die Maler des Dresdner Friedrich-Kreises und die napoleonische Fremdherrschaft* Hanse Joachima Neidhardta, které poskytly informace o vlastenecké činnosti německé inteligence a umělců v Sasku.

Pojem *nacionalismus* v této práci bude používán ve významu národního hnutí bez možného negativního zabarvení, vyjadřující vlastenecký postoj vztahující se k jednotné německé vlasti a celému německému národu, kdy se Sas či Prus již považovali za Němce. Pojem *patriotismus* bude primárně vztahován na národní hnutí v jednotlivých státech, kdy obyvatelé za svoji vlast nepovažovali Německo, ale například Prusko, Sasko, Bavorsko či Württembersko. Německem je v této práci myšleno území Svaté říše římské bez italských území.

2 Němci v posledních letech existence Svaté říše římské národa německého

Obyvatelé německy mluvících zemí si uvědomovali přinejmenším svoji jazykovou odlišnost od jiných evropských národů již ve středověku. Jimi osídlená území uvnitř Svaté říše římské byla od vrcholného středověku označována za německá území, v 16. století se pak objevilo sjednocující označení Německo (*Deutschland*).¹ V témže období se prosadil i termín německý národ, který však nezahrnoval všechny ty, kteří hovořili německy, ale pouze říšskou politickou elitu, tedy kurfiřty, knížata, říšská hrabata, říšské preláty, říšská města a zde ovšem nereprezentované říšské rytíře.² Toto úzké chápání pojmu národ zcela odpovídalo jeho vymezení v této době, kdy slovo národ označovalo příslušníky skupin účastnících se politického rozhodování, tedy tzv. politický národ, de facto stavy jednotlivých zemí.³ Na celoříšské úrovni se termín německý národ ujal v souvislosti s vymezením se říšské šlechty proti papeži a katolické církvi, jinými slovy to bylo označení pro opozici proti univerzální moci císaře a papeže. Říšská knížata jej používala při jednání na říšském sněmu proti císaři k hájení vlastních, tedy z jejich pohledu německých, zájmů.⁴

Toto vymezení politického národa se projevilo v oficiálním označení říše na počátku 16. století, kdy se pro ni vžilo označení Svatá říše římská národa německého. V průběhu dalších staletí však nedošlo ke vzniku jednotného národního státu, a tedy ani jednotného německého národa. Jednotlivé německé státy tvořily fakticky nezávislé politické celky s vlastními národy, jejichž členové mohli být zemskými patrioty, ale nebyli celoněmeckými vlastenci.⁵

Tento stav se začal pomalu měnit v průběhu 18. století, kdy vznikla nová vrstva společnosti, zasazující se o německé národní obrození v oblasti jazyka a kultury. Tvořili ji státní úředníci, profesori, učitelé, evangeličtí faráři, knihkupci, skladatelé, spisovatelé, lékaři, notáři, tedy inteligence. Jednalo se o vzdělanou buržoazii. Za jejím vznikem stála především potřeba absolutistických států obsadit vyšší úřady vyškolenou inteligencí. S tím souviselo i zakládání velmi kvalitních škol především na území německých

¹ DANN, Otto, *Nation und Nationalismus in Deutschland. 1770–1990*, München 1996, s. 32.

² CONZE, Werner, *Deutschland und deutsche Nation als historische Begriffe*. In: BOSCH, Otto, SHEEHAN, James J. (ed.), *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*, Berlin 1985, s. 27.

³ ŘEZNÍK, Miloš, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*, Praha 2003, s. 22.

⁴ SCHULZE, Hagen, *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003, s. 127–128.

⁵ DANN, s. 33.

velkých a středních států: Rakousko, Prusko, Sasko, Bavorsko, Württembersko. Této společenské vrstvě byly poskytnuty i výhody jako například osvobození od vojenské služby. Důvod jejího vzestupu nebyl politický či ekonomický, ale administrativní a kulturní. Právě s touto třídou je spojen počátek německé národní kultury.⁶

Tato vzdělaná elita si ve druhé polovině 18. století uvědomovala vzájemnou jazykovou a kulturní pospolitost Němců a začala se vymezovat vůči francouzskému jazyku a francouzské kultuře, kterou vnímala jako cizí a která převládala na tehdejších knížecích dvorech.⁷ V důsledku činnosti této německé vzdělané elity je tak možné hovořit o německém obrození. Pro činnost jeho přívrženců byl charakteristický sběr lidové poezie, tvorba německé národní literatury, hudebních děl a také zakládání německých divadel. Opona prvního národního divadla se zvedla v Hamburku v roce 1767, to však po třech letech bylo uzavřeno pro nedostatek finančních prostředků. S touto scénou je neodmyslitelně spjat dramaturg, básník, spisovatel a filosof Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), jenž jako kritik napodobování francouzského divadla prosazoval hledání inspirativních vzorů v antice a díle Williama Shakespeara. Vlastenecká dramata pocházela též z pera Friedricha Gottlieba Klopstocka (1724–1803), nicméně tento německý jazykovědec a básník se spíše proslavil svojí vznešenou lyrickou poezií psanou vysoce stylizovaným jazykem. O rozvoj německého dramatu, prózy a poezie se v té době rovněž zasloužilo hnutí *Bouře a vzdor* (*Sturm und Drang*), v jehož čele stál Johann Wolfgang Goethe (1749–1832). *Otcem folkloristiky* byl za svoji publikační činnost nazýván právník, historik a spisovatel Justus Möser (1720–1794), jenž se vedle politiky, divadla a literatury věnoval psaní příspěvků na téma folklor a tradice.⁸

Specifický přínos měla pro německé národní obrození osobnost spisovatele a filosofa Johanna Gottfrieda Herdera (1744–1803), neboť on přišel s názorem, že existence národa je podmíněna vlastním národním jazykem a společnou kulturou. Poutem národa tedy není politika, nýbrž společný jazyk, z něhož vyrůstá i jeho společná kultura, která jej odlišuje od ostatních národů. Tento názor našel u Němců značný ohlas, protože získali pojítka, kterým mohli zdůvodnit právo na vlastní národní svébytnost. I když neměli vlastní národní stát jako například Francouzi, měli společný jazyk a zvyky, kterými mohli obhájit právo na vlastní existenci. I když v Herderově době neexistovala

⁶ SCHULZE, Hagen, *Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung*, München 1997, s. 60.

⁷ ŘEZNÍK, 76.

⁸ DANN, s. 52–54.

unifikovaná německá gramatika a Němci hovořili různými nářečími, za jazyk německých vzdělanců platilo sasko-míšeňské nářečí, které bylo použito Martinem Lutherem (1483–1546) při překladu Bible do německého jazyka. Toto nářečí tak bylo všeobecně považováno za spisovnou němčinu.⁹ Spisovná němčina se postupně šířila díky knihtisku a ve druhé polovině 18. století pak především díky preromantickému literárnímu hnutí *Bouře a vzdor*, jehož členy byly kromě Herdera a Goetha také Friedrich Schiller (1759–1805) či Friedrich Maximilian Klingler (1752–1831).¹⁰ Herder v souvislosti se svojí teorií jazyka poukázal na význam lidových písní (zavedl pojem *Volkslied*), jejichž prostřednictvím je možno nalézt jak jazykové, tak sociální či historické odlišnosti jednotlivých evropských etnik. V roce 1770 vydal kolekci lidových písní z různých zemí pod názvem *Hlasy národů v písních (Stimmen der Völker in Liedern)*, což vedlo k velkému zájmu o lidovou hudbu v německy hovořících zemích. V pozdějších dobách se mužský zpěv stal unikátním fenoménem, a dokonce symbolem sjednoceného Německa.¹¹

Na tomto místě je důležité upozornit na skutečnost, že proces národního obrození druhé poloviny 18. století se týkal pouze úzké skupiny vzdělanců. Chyběla zde širší lidová základna, tedy národ jako takový zatím existoval jen v hlavách německých učenců. Na základě odhadu berlínského knihkupce Friedricha Nicolaie se na něm kolem roku 1770 podílelo jen asi 20 000 lidí. Na konci 18. století nemohl být tento počet diametrálně odlišný. Tento takzvaně kulturní národ tak postrádal masovou základnu a současně i vlastní politické cíle. Zatím byl aktivní ve sféře jazyka, literatury, filozofie a umění. Na druhé straně nadregionální působnost tohoto hnutí, která přesahovala hranice jednotlivých německých států, měla velký význam pro budoucnost, protože angažovaná vzdělaná vrstva postupně získávala svoji národní, tedy německou, identitu.¹²

Německá kulturní vlna druhé poloviny 18. století zůstala mimo zájem nejen nižších vrstev, ale také většiny příslušníků německé aristokracie. V roce 1786 se ruský diplomat hrabě Romancov zeptal budoucího kurfiřta mohučského, Karla Theodora von Dalberga (1744–1817), v čem spočívá jednota Němců. Obdržel odpověď, že zaprvé v říšské ústavě, zadruhé v říšské šlechtě, zatřetí v císaři a říšském sněmu. O kultuře nepadlo ani slovo, i když byl Karel přítelem Friedricha Schillera (1759–1805) a literáta

⁹ SCHULZE, *Stát a národ*, s. 130, 157–161.

¹⁰ DANN, s. 31.

¹¹ BRINKMAN, James M., *The German Male Chorus of the Early Nineteenth Century*. In: *Journal of Research in Music Education* 18, 1970, 1, s. 16–20.

¹² CONZE, s. 30; SCHULZE, *Stát a národ*, s. 133.

Christopha Martina Wielanda (1733–1813), který do němčiny překládal například Shakespeara či Cicera.¹³

Do počátku 19. století tak s prosazením se lidovějazykové kultury, rozšiřováním vzdělané třídy a vlivem evropského osvícenství vzniklo určité národní vědomí také v politicky neprivilegovaných vrstvách. K tomu přispívala stále větší dostupnost novin a časopisů, a to v kavárnách, hospodách či klubech, vznik čtenářských společností i vydávání nových knižních titulů.¹⁴ V dalších letech pak pod vlivem nové doby, například nových myšlenkových proudů, industrializace a migrace obyvatelstva, došlo ke společenským změnám, které s sebou nesly pocit vykořenění z tradičního prostředí, a s tím spojenou krizi identity. Pro její překonání jednotlivec hledal novou kolektivní identitu, která by mu poskytla vlastní místo ve společnosti a umožnila najít smysl vlastní existence.¹⁵ Touto novou identitou mohla být příslušnost k národu. Tento proces příklonu k národní identitě se odehrával rychleji ve vzdělané měšťanské vrstvě a mezi těmi, kteří se z venkova přesunuli do města a opustili svůj dosavadní lokální rámeček. Nejpomaleji se šířil mezi lidmi na venkově.¹⁶

Pro další rozvoj národního hnutí měl od počátku 19. století značný význam i rostoucí zájem o vlastní národní dějiny. V tomto ohledu je nutné zmínit značný význam Tacitovy *Germanie*, která vešla ve všeobecnou známost po jejím uveřejnění v Itálii již roku 1455. Dílo sloužilo jako důkaz existence jedinečného pradávného národa Němců, Germánů, které Tacitus vylíčil jako lidi morálně nezkažené, věrné, chrabré, skromné a prostě žijící. V podání německých humanistů 16. století tak Němci vystupovali v roli nositelů původního, přirozeného a nezkaženého národa, jenž vystřídá staré a zemdlelé civilizace Italů či Francouzů. Nezkažená mravnost Němců byla porovnána se zkažeností mravů Říma. Tato myšlenka o germánských ctnostech a mravní čistotě měla značný ohlas již v období humanismu a stala se atraktivní opět na počátku 19. století, kdy touha po nalezení historických kořenů odpovídala nejen romantickému duchu doby, ale také byla důležitá pro nalezení jakési opory v době, kdy dochází k rozpadu starého pořádku.¹⁷

¹³ ARETIN, Karl Otmar, *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation*. In: BOSCH, Otto, SHEEHAN, James J. (ed.), *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*, Berlin 1985, s. 83.

¹⁴ RAPPORT, Michael, *Evropa devatenáctého století*, Praha 2011, s. 20.

¹⁵ HROCH, Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 128.

¹⁶ ŘEZNÍK, s. 68–70.

¹⁷ SCHULZE, *Stát a národ*, s. 128–129, 168.

Tímto rozpadem starého pořádku jsou myšleny především události, které vedly k zániku Svaté říše římské národa německého v roce 1806. Jednalo se o logické vyústění velmocenských ambic Francie a současně neschopnosti říšských stavů tento starobylý nadstátní útvar zreformovat takovým způsobem, aby se dokázal přizpůsobit požadavkům nové doby a čelit politickému a vojenskému tlaku zvenčí.¹⁸ V důsledku porážek s revoluční a posléze napoleonskou Francií musely Prusko a Rakousko v rozmezí let 1795–1801 uznat ztrátu říšských oblastí na levém břehu Rýna. V roce 1803 bylo v důsledku nové geopolitické konstelace Německo územně reorganizováno: v rámci takzvané *mediatizace* došlo k začlenění většiny svobodných říšských měst a menších panství do větších německých států. Po drtivém vítězství Napoleona nad Ruskem a Rakouskem v bitvě u Slavkova v prosinci 1805 byl rakouský císař František I. (jako císař Svaté říše římské národa německého II.) přinucen souhlasit s dalšími územními změnami v říši, vzestupem jihoněmeckých států a vytvořením Rýnského spolku pod francouzskou ochranou. Říše, která již v té době fakticky neexistovala, byla nakonec na Napoleonův nátlak rozpuštěna Františkem I. dne 6. srpna 1806.¹⁹ Toto však byl jen počátek důležitých změn, ke kterým na území Německa došlo v důsledku Napoleonovy agresivní politiky. Ta měla do politických poměrů ve střední Evropě a života jejích obyvatel zasáhnout daleko výrazněji.

¹⁸ NIPPERDEY, Thomas, *Deutsche Geschichte 1800–1866*, München 1998, s. 11.

¹⁹ MÜLLER, Helmut, KRIEGER, Karl Friedrich, VOLLRATH, Hanna, *Dějiny Německa*, Praha 1995, s. 129–131.

3 Německo v barvách francouzské trikolory

Pád Svaté říše římské národa německého neznamenal pro uspořádání střední Evropy poslední změnu v důsledku Napoleonovy expanze. Šestnáct jihoněmeckých a západoněmeckých knížat se zřeklo císaře a vystoupilo z říše, aby utvořila Rýnský spolek, na jehož vůdčí členy Napoleon povýšil jihoněmecké státy Bavorsko, Bádensko a Württembersko. Nově vzniklý útvar byl závislý na Francii a jeho členové bojovali v dalších válkách na straně Napoleona.²⁰ Toto významné posílení francouzské moci ve středoevropském prostoru mělo značný vliv na další vývoj této oblasti.

Krátce po oslabení Rakouska a zrušení Svaté říše římské národa německého vypukl další konflikt, který měl mít vážné důsledky pro německý národ. Objektem Napoleonova zájmu se stalo Prusko, které se od uzavření separátního míru v Basileji roku 1795 snažilo nevyvolat žádný válečný konflikt s Francií. Postoupilo jí území na levém břehu Rýna, a naopak získalo državy v severozápadním Německu. Hlavním argumentem pro absenci v protifrancouzských koalicích na počátku 19. století byl nedostatek financí. Vrcholem této neutralní politiky bylo uzavření *Schönbrunnské smlouvy* 15. prosince 1805 mezi Friedrichem Vilémem III. a Napoleonem, jenž v bitvě u Slavkova porazil na počátku téhož měsíce Rakousko a Rusko. Touto spojeneckou smlouvou získal pruský panovník svolení k zisku Hannoverska, jež však císař Francouzů v nadcházejícím roce rovněž nabídl Velké Británii. Království spojené se jménem Friedricha II. Velikého to považovalo za velkou urážku a vyhlásilo Francii válku.²¹ Toto rozhodnutí se brzy ukázalo jako neprozřetelné. Zaostalá pruská armáda nebyla s to čelit moderně vybavené a vycvičené *Grande Armée* a plodem dosavadní pruské neutrality byl zoufalý nedostatek spojenců. Do boje tak vytáhly po boku Prusů pouze kurfiřtské Sasko, Sasko-Výmarsko a Brunšvicko. K rozhodujícímu střetu s Francouzi došlo 14. října 1806 u Jeny a Auerstedtu, kde dvě paralelně vybojované bitvy skončily katastrofální porážkou Pruska. Pruská armáda se ocitla v troskách, pevnosti a Berlín kapitulovaly, královský pár utekl z Berlína, zemi obsadila vítězná velmoc.²² Napoleon triumfálně vstoupil do Berlína 27. října a osud země byl nyní v jeho

²⁰ NIPPERDEY, s. 19.

²¹ CLARK, Christopher, *Prusko. Vzestup a pád železného království*, Praha 2008, s. 264–265.

²² LANGE, Klaus-Peter, *Das Erbe der Schlacht vom 14. Oktober 1806 bei Jena und Auerstedt. Denkmäler und ihre Geschichte auf dem ehemaligen Schlachtfeld mit Wanderhinweisen*, Jena 1991, s. 9; MÜLLER, s. 133.

rukou.²³ Na situaci nic nezměnila ani bitva u Jílového v únoru 1807, ani dodatečné spojenectví Friedricha Viléma III. s ruským carem Alexandrem I. Ruskou armádu porazil Napoleon u Frýdlantu ve východním Prusku 14. června 1807. Krátce nato bylo zahájeno mírové jednání v Tylži, kde 7. července uzavřel Napoleon mír s carem a o dva dny později i s Pruskem. Je třeba dodat, že původně bylo v plánu Prusko zcela zlikvidovat, nicméně zůstalo zachováno díky přímluvě cara Alexandra I.²⁴

Pruské království přesto utrpělo rozsáhlé územní ztráty a byly na něj uvaleny téměř astronomické kontribuce, přišlo o polovinu obyvatel i plochy, zůstaly mu jen čtyři provincie: Braniborsko, Pomořany, Prusy a Slezsko.²⁵ Oblasti západně od Labe muselo odstoupit nově vytvořenému Vestfálskému království (vládl zde Napoleonův bratr Jérôme), všechny územní zisky z trojího dělení Polska připadly Vévodství varšavskému, pruský kraj Chotěbuz Sasku, Gdaňsk se stal svobodným městem. Podmínky tylžského míru byly pro pruské království krajně nevýhodné a především byly vnímány jako nanejvýš pokořující. Významným projevem pohrdání byl Napoleonův odmítavý postoj k osobním prosbám pruské královny Luisy, která pro svoji zemi žádala zmírnění tvrdých mírových podmínek.²⁶ Porážky u Jeny a Auerstedtu se staly významným mezníkem v německých dějinách, neboť v dalších letech docházelo k nárůstu německého národního vědomí především v Prusku.²⁷

Po tylžském míru povýšil Napoleon Sasko na království, nově také vzniklo Vestfálské království. Ta byla společně s dalšími státy středního a severního Německa připojena k Rýnskému spolku. Tvořilo jej již téměř celé Německo s výjimkou Pruska. Území, které Prusku zůstalo, bylo okupováno Francií a muselo začít dodržovat kontinentální blokádu. Ta od roku 1806 na Napoleonův příkaz zamezovala obchodování celého kontinentu s Velkou Británií a jejími koloniemi, což postupně vedlo k ekonomické krizi: ve francouzské mocenské zóně docházelo k ruinování přístavů a hospodářských odvětví, především plátenictví na území Saska a Slezska, již tak zkoušenému Prusku způsobila velké škody v oblasti vývozu obilí.²⁸ Počáteční profrancouzské nadšení, především v jihoněmeckých státech Rýnského spolku, vlivem zhoršování hospodářské situace postupně vyprchalo. Nejpozději od roku 1810 faktory

²³ BINOCHÉ, Jacques, *Histoire des relations franco-allemandes de 1789 à nos jours*, Paris 1996, s. 10.

²⁴ HAFFNER, Sebastian, *Preußen ohne Legende*, Berlin 1998, s. 234.

²⁵ BUFFET, Cyril, *Berlín*, Praha 1999, s. 122.

²⁶ MÜLLER, s. 131.

²⁷ DETLEF, Jena, *Zwischen Jena und Erfurt. Die Stellung Preußens zwischen Frankreich und Rußland in den Jahren 1805–1808*. In: FESSER, Gerd, JONSCHER, Reinhard (ed.), *Umbruch im Schatten Napoleons. Die Schlachten von Jena und Auerstedt und ihre Folgen*, Jena 1998, s. 142.

²⁸ Tamtéž, s. 134.

jako daňový útlak, blokáda, okupace či tvrdost byrokratických zásahů vedly na německém území k nárůstu protifrancouzských nálad.²⁹

Za počátek konce napoleonské nadvlády v Evropě lze považovat pokus o podmanění si Španělska v roce 1808. Napoleon na jaře tohoto roku obsadil Portugalsko, přičemž snadnou kořist poté spatřil i v sousední pyrenejské zemi. Třebaže se mu podařilo dosadit na španělský trůn vlastního bratra Josefa Bonaparta (1768–1844), zemi nikdy neovládl, protože se zde zvedla vlna spontánního ozbrojeného odporu proti Francii všech společenských skupin. Guerillová válka ve Španělsku dala podnět dalším evropským státům ke vzpouře proti nadvládě. Rokem 1808 tak na Pyrenejském poloostrově začalo období národněosvobozeneckých hnutí, nejvýznamnější z nich se odehrála o rok později na území severního Německa, v Rakousku či Tyrolsku.³⁰

Rakousko se pod vlivem událostí ve Španělsku odvážilo vyhlásit válku Francii na jaře 1809 a arcivévoda Karel Ludvík Rakousko-Těšínský (1771–1847), mladší bratr císaře Františka I. (1768–1835), do ní proti Napoleonovi povolal německý národ.³¹ Tato výzva však zůstala nevyslyšena. Prusko zůstávalo neutrální a pokoušelo se pomocí reformem vzpamatovat ze své porážky a hlas německých vlastenců dosud neměl takovou sílu, aby mohl vést k mobilizaci obyvatelstva po vzoru Španělska. Ačkoliv španělský odboj podporovaný Velkou Británií vytrvale zaměstnával francouzské vojáky, dokázal se Napoleon s částí své armády rychle přesunout do střední Evropy, aby zbrojící Rakousko usměrnil. U Aspern a Esslingu ve dnech 21. a 22. května 1809 utrpěl svoji první velkou porážku od jednotek arcivévody Karla, nicméně úder Rakousku vrátil v bitvě u Wagramu, k níž došlo ve dnech 5.–6. července, čímž vyhrál i celou válku. Dne 14. října pak obě země podepsaly v Schönbrunnu mírovou smlouvu, která Rakousko připravila o Západní Halič ve prospěch Velkovévodství varšavského. Salcbursko, Berchtesgaden, Hausruckou a Innskou čtvrt' získalo Bavorsko a tzv. Ilýrie (západní Korutany, východní Tyrolsko, části Chorvatska s Istrií a Dalmácií) připadla Francii. Schönbrunnský mír učinil z Rakouska mocnost druhého řádu, nyní bylo zcela závislé na Francii stejně jako Prusko od roku 1807. Rovněž tyrolské lidové povstání pod vedením Andrease Hofera (1767–1810) proti bavorsko-francouzským oddílům bylo nakonec potlačeno.³²

²⁹ NIPPERDEY, s. 28–29.

³⁰ MÜLLER, s. 137.

³¹ DANN, s. 70–71.

³² MÜLLER, s. 138.

Rakousko se nadále obávalo o svoji existenci a hledalo způsob, jak se zajistit proti možné napoleonské agresi. Příležitost se naskytla vzápětí, neboť Napoleon z důvodu zajištění legitimacy své dynastie hledal spojení s váženým rodem. V tomto směru zapracovala diplomatická taktika rakouského ministra zahraničí, Klemense Wenzela Nepomuka Lothara knížete Metternicha (1773–1859), který francouzskému císaři dohodl sňatek s dcerou rakouského císaře Františka I. Marií Luisou. Mladá arcivévodkyně se v této záležitosti podřídila zájmu státu a lze říci, že byla jakousi prodanou nevěstou, nicméně svatba v roce 1810 splnila svůj účel ke spokojenosti obou zemí.³³

Napoleon však v této době musel čelit stále většímu množství problémů. Kromě pokračující a nepřítliš úspěšné válce na Pyrenejském poloostrově proti Španělům a britské armádě zde byl již zmíněná rostoucí nespokojenost německého obyvatelstva.³⁴ Především pak došlo k ochlazení vztahů s Ruskem, zvláště poté, co car v roce 1811 přestal dodržovat kontinentální blokádu a uzavřel spojení s Velkou Británií a Švédem. Situace vyústila v Napoleonovo tažení do Ruska. Jeho *Grande Armée* vstoupila na ruské území 24. června 1812. V jejích řadách nebojovali pouze Francouzi, ale i příslušníci dalších států, které musely na Napoleonův příkaz poskytnout své jednotky. Němci pochopitelně byli zastoupeni velmi významně, což mezi německy hovořícím obyvatelstvem vyvolalo značnou vlnu nevole. Prusko ani Rakousko neměly pražádný důvod pozdvihnout zbraně proti Rusku. Musely však Francii poskytnout určitý počet mužů, nicméně na pozadí se caru Alexandrovi omlouvaly a vzkazovaly, že své jednotky vysílají na východ pouze z donucení.³⁵ Masy vojáků pod Napoleonovým vedením tvrdě narazily v září při vstupu do vyhladovělé a následně vypálené Moskvy. Ačkoliv císař svoji ženu v dopisech ujišťoval, že věci pokračují dobře, ruská taktika spálené země, nedostatek zásob a přicházející zima donutily jeho jednotky k ústupu.³⁶ Místo ruské mírové nabídky utržila armáda cestou zpět četné porážky a ztratila velkou část mužů. V nepříznivé situaci, kterou ještě umocnila bitva na řece Berezíně 26.–29. listopadu, císař své muže opustil a během prosince se vrátil do Paříže. V důsledku ruského tažení byla *Grande Armée*, symbol Napoleonovy moci, takřka zničena.³⁷

³³ CASTELOT, André, *Napoleon Bonaparte*, Praha 1998, s. 339–341.

³⁴ NIPPERDEY, s. 20–21.

³⁵ CASTELOT, s. 358–362.

³⁶ HERRE, Franz, *Marie Luisa. Napoleon byl její osud*, Praha 1997, s. 112.

³⁷ CASTELOT, s. 395.

Po Napoleonově debaklu sílila ve střední Evropě hnutí odporu. Významný krok ke zbavení se francouzských okovů učinilo Prusko na konci roku 1812 *Taurogenskou konvencí*, která prakticky ukončila nucené spojenectví s Francií.³⁸ Konvence byla významným podnětem k národnímu hnutí a stala se rovněž základem pro budoucí prusko-ruskou spolupráci. Friedrich Vilém III. zpočátku nebyl nakloněn otevřeným protifrancouzským náladám, nicméně je v březnu 1813 nakonec podpořil manifestem *Mému lidu (An mein Volk)*.³⁹ Nadešlo období národních osvobozenecých válek.

³⁸ CLARK, *Prusko*, s. 307.

³⁹ MÜLLER, s. 139.

4 Německé národní vědomí vzdělavců a umělců

V období let 1806–1812 byl Napoleon na vrcholu své moci a jím ovládané německé kraje neměly naději na vymanění se z jeho vlivu. Nespokojenost s tímto stavem tak u německy hovořících obyvatel mohla být zatím vyjádřena pouze nepřímou, především v literatuře, filozofii a umění. Němečtí intelektuálové a umělci dávali tímto způsobem najevo nejen svoji nevoli nad francouzskou nadvládou, ale v některých případech i touhu po boji všech Němců po svržení tohoto jha a případně i po německé národní jednotě. Jejich vlastenecký zápal přesahoval hranice jednotlivých německých států a výrazným způsobem utvářel pocit národní sounáležitosti proti společnému nepříteli. Tento pocit se však zatím týkal pouze malého počtu německy hovořících obyvatel.

Napoleonské války se odrazily jak v myšlení politiků, státníků, obyčejných lidí, tak v dílech literátů a umělců. Ti v nich reflektovali současné nálady, pocity a události. Vzdělavci podporovali tendence ke sjednocení německého národa poukazováním na společnou minulost a jazyk. Tato skupina lidí si byla vědoma toho, že Napoleonovu moc nemůže zlomit samo rozdrcené Prusko ani oslabené Rakousko, nýbrž naděje na osvobození vznikne ve chvíli, když tyto německé mocnosti a další německé státy spojí své síly. Pojátkem jejich společného boje měla být příslušnost k jednomu německému národu. Jeho minulost ležela v nedávno zaniklé říši, budoucnost byla po bitvě u Slavkova v rukou vítězného Napoleona, který si podmanil značnou část bývalé Svaté říše římské národa německého buď přímou okupací její západní části, nebo prostřednictvím Rýnského spolku. Na francouzskou okupační politiku a profrancouzské jednání států Rýnského spolku, především Bavorska, reagoval norimberský knihkupec Johann Philipp Palm vydáním anonymní protifrancouzsky zaměřené brožury s názvem *Německo ve svém nejhlubším ponížení (Deutschland in seiner tiefsten Erniedrigung)* v červenci 1806. Palm dále vyzýval k jednotě Němců. Za tento čin byl Francouzi zastřelen, čímž se stal prvním mučedníkem nového hnutí.⁴⁰

Na počátku byl protest proti Napoleonově nadvládě záležitostí jednotlivců mezi inteligencí, řady patriotů tedy po roce 1806 tvořili nejprve úředníci, důstojníci a vzdělavci, především v Prusku a Rakousku. Postupně se přidávali filosofové, žurnalisté a literáti. Ačkoliv se od sebe mnozí svými názory odlišovali, všichni toužili po obnově a osvobození od francouzské diktatury a cizovlády. Ve státech Rýnského spolku byla poněkud jiná situace, protože jeho členské státy byly spojenci Francie a převládalo zde

⁴⁰ DANN, s. 68.

profrancouzské smýšlení. Ohnisko zrodu německého nacionalismu se tedy nacházelo především mimo Napoleonovo impérium, převážně na území Pruska.⁴¹ Je třeba podotknout, že mnozí bojovníci za svobodnou vlast byli patrioti pruští (v Rakousku rakouští), nicméně v konečném důsledku měli zásadní význam pro probuzení národního vědomí v celém Německu.

Pokud jde o činnost pruských vlastenců vzývajících německou vzájemnost, pak v jejich klíčovým impulsem se stal debakl u Jeny a Auerstedtu na podzim 1806. Následné pokoření pruského obyvatelstva, země a královské rodiny vedlo ke stmelování národa. Po bitvě u Jeny obsadil Napoleon Berlín. Hlavní město království přišlo během francouzské okupace mimo jiné o řadu uměleckých děl, která byla transportována do Paříže. Symbolem hanby bylo pro Berlíňany sejmutí kvadrigy z Braniborské brány.⁴² Okupace města sice zpočátku probíhala v klidu, postupně však sílící cenzura a vysoké náklady na vydržování okupantů podněcovaly lidovou nespokojenost, což vedlo k silnému bujení vlastenectví. Právě Berlín se stal významným centrem pruského protinapoleonského odporu.⁴³ Stejně jako političtí reformátoři se vrstva intelektuálů zaměřila na znovuvzkříšení země. Scházeli se v salónech a jejich debaty po bitvě u Jeny získaly charakter elitářství a vlastenectví. Skupinu tvořili důstojníci, vysocí úředníci, šlechtici jako Heinrich von Kleist (1777–1811), Achim von Arnim (1781–1831) či Ferdinand von Schill (1776–1809). Obrat v pruské mentalitě byl rychlejší než administrativní a politické změny. Národní hnutí se promítlo do literatury, sportu, armády, politiky, umění i dobročinnosti (domov pro chudé a válečné sirotky). Do kroužku berlínských intelektuálů vlasteneckého smýšlení patřil mimo jiné filosof, pedagog a teolog Friedrich Schleiermacher (1768–1834), jenž jako kazatel hlásal obnovu morálních a duchovních základů státu, či filosof Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), zasazující se svými názory mimo jiné o přestavbu školského systému.⁴⁴

Nacionalista a patriot Johann Gottlieb Fichte sehrál ve vývoji německého nacionalismu významnou roli, jeho *Řeči k německému národu* (*Reden an die deutsche Nation*) lze považovat za základní spis německého nacionalismu.⁴⁵ Vycházel v něm z přednášek, které přednesl ve Francouzi obsazeném Berlíně v zimě 1807–1808 ve

⁴¹ BINOCHÉ, s. 11; NIPPERDEY, s. 28–30.

⁴² BUFFET, s. 125; CLARK, *Prusko*, s. 267.

⁴³ TICHÝ, Vítězslav, *Literatura německého boje za osvobození (1806–1813)*, Praha 1939, s. 11.

⁴⁴ BUFFET, s. 115, 133–134.

⁴⁵ BINOCHÉ, s. 12.

čtrnácti nedělních matiné v akademii na Unter den Linden.⁴⁶ Fichte od protestu přešel k apelu, kdy záměrem jeho směle argumentace bylo dokázat, že jsou to právě Němci, kteří na rozdíl od ostatních evropských národů mají skutečnou svébytnost, že jsou národem původním a nefalšovaným. Touto přirozeností Němci disponovali díky původnímu jazyku, který tak mohl utvářet jejich jedinečnou kulturu. Povyšoval tak německý národ nad jinými, neboť jeho kultura převyšovala všechny ostatní, které nebyly původní, jejich řeč totiž neměla kořeny, byla pouze jakousi povrchní sloučeninou více jazyků. Morální vzestup lidstva závisel na vzestupu německého národa, neboť pouze Němci dle Fichteho byli národem, který v dané chvíli mohl reprezentovat rozum a kulturu.⁴⁷ Boj proti méněcennému francouzskému národu za svobodu měl dle Fichteho sloužit vyššímu historickému poslání Němců. Aby si však národ svoji vyšší hodnotu zachoval, bylo třeba přísné sebekázně a sebevýchovy jedinců. Fichte tak prostřednictvím svých *Řečí k německému národu* podpořil v oblasti vzdělání vznik revolučního programu cílevědomé národní výchovy, která dle vzoru švýcarského pedagoga Johanna Heinricha Pestalozziho (1746–1827) měla ukotvit vztah ke svobodě v rozumové a hodnotové výchově.⁴⁸ Fichteho záměrem bylo ovlivnit utváření národa prostřednictvím výchovy k lásce k vlasti a poukázat na jeho dřívější velikost. Společně se Schleiermacherem žili nadějí, že právě rozvíjení ctností a síly je cestou k osvobození od cizovlády.⁴⁹ V roce 1810 začali oba působit na Berlínské univerzitě, kterou v srpnu 1809 založil pruský pedagog, filosof a politik Wilhelm von Humboldt (1767–1835). Fichte zastával v letech 1811–1814 funkci rektora. Jeho přednášky tak mohly oslovit širší a především mladé dynamické publikum, čímž získaly na účinku. Univerzita v Berlíně se stala jevištěm německého patriotismu. Její studenti se aktivně podíleli na pruském vlasteneckém hnutí.⁵⁰

Vedle Fichteho přednášek a spisů a Schleiermacherových kázání sehrál významnou roli také německý spisovatel Ernst Moritz Arndt (1769–1860), který svoji básnickou i vědeckou činnost zasvětil boji za svobodu. Přijal Fichtovu novou národní ideologii, odmítal světoobčanství a humanitu, vzhlížel ke staré, dobré německé kultuře, ideálem mu bylo německé vlastenectví. Od roku 1806 působil jako profesor univerzity v Greifswaldu a téhož roku vydal první díl knihy *Duch času (Der Geist der Zeit)*, kde

⁴⁶ BUFFET, s. 134.

⁴⁷ ŠAMALÍK, František, *Německo humanistů a romantiků*, Praha 1991, s. 123–125.

⁴⁸ DANN, s. 60; SCHULZE, *Stát a národ*, s. 167–168.

⁴⁹ SPIES, Hans-Bernd, *Die Erhebung gegen Napoleon. 1806–1814/15*, Darmstadt 1981, s. 2.

⁵⁰ BUFFET, s. 132–134.

vyjadřoval své protinapoleonské názory. Z tohoto důvodu často musel utíkat před Napoleonovým hněvem, v roce 1812 se uchýlil do vyhnanství na carský dvůr, kde plnil funkci tajemníka pruského ministra Karla svobodného pána vom und zum Steina (1757–1831), který zde byl rovněž v exilu. Arndt jako jeden z vůdčích patriotů podporoval odboj drobnými spisy a brožurami. Vznikl tak například *Katechismus německého vojáka (Katechismus für den deutschen Soldaten)* či spis *Rýn, německá řeka, ne však německá hranice (Der Rhein, Deutschlands Strom, aber nicht Deutschlands Grenze)*, ve kterém označil Francouze v rýnské oblasti za nebezpečí pro německou kulturu a požadoval jejich vyhnání. Francouzi pro něho byli cizí hlízou na německém těle.⁵¹ Ke společnému odboji vyzýval ve svých básních a písních, rovněž v nich velebil německé hrdiny a činy. Pro jeho tvorbu byl v duchu romantické doby charakteristický silný tón a prudká rétorika, což značilo vášnivě zaujetí. Arndt například kázal: „*Jednota srdcí budiž vaší církví, nenávisť vůči Francouzům vašim náboženstvím, svoboda a vlast vašimi svěťci, které budete vzývat!*“⁵² V roce 1813 jeho píseň s názvem *Zpěv vlasti (Vaterlandslied)* v jistém smyslu představovala první německou národní hymnu.⁵³

Literární a básnická díla tak stále častěji obsahovala bojovný impuls, jejich cílem byla výzva k odporu proti Napoleonově nadvládě. V roce 1808 vypukla guerillová válka Španělů jako reakce na francouzskou okupaci a nového španělského krále Josefa Bonaparta. Úspěšnou národní propagandou se stal *Občanský katechismus a stručný výčet závazků Španělů, praktické poznání jejich svobod a zdůvodnění jejich nepřátel, velmi užitečné za současných okolností, uvedeno formou dialogu (Catecismo civil, y breve compendio de las obligaciones del español, conocimiento práctico de su libertad, y explicación de su enemigo, muy útil en las actuales circunstancias, puesto en forma de diálogo)*, který poprvé vyšel již květnu 1808. Nepřítel v něm byl považován za satana, proti němuž je možno bojovat všemi možnými prostředky. Katechismus byl šířen v tisících kopiích a překládán do dalších jazyků. Do němčiny jej jako přeložil německý patriot Heinrich von Kleist, kterého také inspiroval k sepsání vlastního katechismu *Katechismus Němců, sepsaný podle španělského vzoru, pro potřebu dětí i starých (Katechismus der Deutschen abgefasst nach dem Spanischen, zum Gebrauch für Kinder und Alte)*, jak bude podrobněji rozebráno níže.⁵⁴

⁵¹ TICHÝ, s. 33.

⁵² SCHULZE, *Der Weg zum Nationalstaat*, s. 63.

⁵³ SCHULZE, *Stát a národ*, s. 158.

⁵⁴ Tamtéž, s. 177–180.

Celonárodní povstalecké hnutí Španělů podnítilo myšlenku povstání dalších utiskovaných evropských národů. S cílem zapojit veškerý lid do válečného úsilí se Rakousko začalo chystat na válku s Francií. Jednota národa měla vzejít ze společné obrany vlasti. Vláda tak podporovala utváření národního cítění vydáváním letáků, novin *Vlastenecké listy* (*Vaterländische Blätter*). Vycházel zde také mimo jiné *Nedělní list* (*Sonntagsblatt*), který vydával rakouský literát Joseph Schreyvogel (1768–1832). Vznikala nová dramata, romance, vlastenecké básně, kterými proslul vůdčí duch romantického hnutí původem z Hannoveru Friedrich Schlegel (1772–1829). Z Rakouska pocházel spisovatel Heinrich Joseph von Collin (1771–1811), jehož *Písně rakouských branců* (*Lieder österreichischer Wehrmänner*) slavily úspěch mimo jiné u negramotných vrstev obyvatel, kteří si tak mohli poslechnout o společném rakouském národu. Zapřisáhlým rakouským vlastencem byl Tyrolan Josef von Hormayr (1782–1848), byť německá národní myšlenka mu nebyla příliš vlastní. Účastnil se příprav tyrolského povstání, vydával politické letáky a historické studie – beletrie, historická studia rakouských dějin.⁵⁵

Rakouská propaganda se pokoušela překonat hranice sousedních států, chtěla pomyslnou hrou na národní strunu získat spojence, narážela však povětšinou na cenzurní opatření států Rýnského spolku. V některých státech spolku, například v Bavorsku, navíc převládaly spíše profrancouzské nálady. V Prusku rakouská idea národní války v řadách vlastenců vzbudila nadšení, království však bylo velmi oslabeno a jejich vášnivá touha po válce se nesečkala se souhlasem Friedricha Viléma III. Toto přimělo některé pruské vlastence odejít do Rakouska, kde v předválečné atmosféře měli prostor k podpoře protinapoleonského vzdoru. Jedním z nich byl německý dramatik, spisovatel, publicista Heinrich von Kleist, jenž bývá považován za největšího uměleckého ducha v boji proti Napoleonovi.⁵⁶ Jeho osoba může sloužit jako vzor protifrancouzských sil v Prusku, které čekaly jen na signál k otevřenému boji.⁵⁷ Ve svých dílech vyzýval ostrým tónem ke vzpouře proti okupaci, od duševní přípravy k útoku ke skutečnému povstání. V tomto duchu se nesly i verše jeho básně *Germanie svým dětem* (*Germania an ihre Kinder*). Přičemž nenávisť vůči Napoleonovi je pak v této básni jasně patrná například v těchto verších:

„Zabte ho! Soud světa

⁵⁵ SCHULZE, *Stát a národ*, s. 182; TICHÝ, s. 12–13.

⁵⁶ BUFFET, s. 134; TICHÝ, s. 12.

⁵⁷ SCHNEIDER, Franz, *Pressefreiheit und politische Öffentlichkeit. Studien zur politischen Geschichte Deutschlands bis 1848*, Neuwied, Berlin 1966, s. 184.

Se vás po důvodech ptáti nebude!“⁵⁸

V letech 1807–1808 pobýval Kleist v Drážďanech, kde se seznámil s představiteli tamější skupiny romantických umělců a spisovatelů, mezi které patřil malíř Caspar David Friedrich (1774–1840) a publicista a literární kritik Adam Heinrich Müller. S Müllerem začal Kleist v roce 1808 vydávat literární časopis *Phöbus*.⁵⁹ Francouzská censura se snažila zmařit jakékoliv projevy národního smýšlení, umělci a spisovatelé tak své naděje a úmysly byli nuceni vkládat a maskovat v rozličných alegoriích. Tak tomu bylo například s Kleistovým dramatem *Hermannova bitva (Die Hermannsschlacht)*.⁶⁰ Děj líčí slavnou bitvu v Teutoburském lese v roce 9 našeho letopočtu, ve které Germáni porazili Římany. Hermann využil všech svých sil ke zničení nepřítele, dokázal tak přes všechna rizika dovést povstání Germánů k vítězství nad Římany. V přeneseném významu se jedná vidinu vítězného boje Němců nad Francouzi.⁶¹ Kleist toto drama sepsal v roce 1808 jako reakci na porážku a obsazení Pruska a španělské povstání. Svým odkazem na slavnou minulost německého národa mělo podněcovat k všeobecnému odporu proti Napoleonovi, především pak v té době zbrojící Rakousko. Válka však začala dříve, než bylo dílo vydáno. Kleist a s ním mnozí další Němci považovali Rakousko za jedinou naději pro Německo a z obavy, že císař František I. od boje upustí, mu adresoval apostrofy plné vášně a bojovnosti, v básni *Františkovi I., císaři Rakouska (An Franz den Ersten, Kaiser von Osterreich)* z něho učinil hrdinu, vůdce, kolem něhož se má shromáždit celé Německo a pomoci mu vyhnat nepřítele.⁶² Válku nakonec Rakousko Francii oficiálně vyhlásilo 9. dubna 1809. Kleist v zápalu boje vyzýval k napětí všech sil ve společném boji proti francouzskému utiskovateli, jeho umělecké nasazení mělo sloužit jako pobídka k uchopení zbraní:

„Do zbraně, do zbraně!

Hned tu první, ať ruka bez váhání uchopí!

S bodáky a holemi,

žeňte se dolů v údolí bitevní!“⁶³

Právě započatý válečný konflikt přiměl Kleista přesídlit na jaře roku 1809 ze Saska do Rakouska. Zde převážně pobýval v Praze.⁶⁴ Dokonce navštívil bitevní pole u

⁵⁸ TICHÝ, s. 13–14.

⁵⁹ JÄCKEL, Günter, *Dresdner Romantik als Napoleonzeit*. In: *Dresdner Hefte* 12, 1994, 1, s. 15.

⁶⁰ TICHÝ, s. 11.

⁶¹ LOCH, Rudolf, *Kleist. Eine Biographie*, Göttingen 2003, s. 314.

⁶² TICHÝ, s. 14–16.

⁶³ LOCH, s. 316. Citace z Kleistovy básně *Germania svým dětem*.

Aspern, kde nebojoval, ale recitoval zraněným rakouským vojákům o nenávisti a statečnosti.⁶⁵ Ač Prus, tak povzbuzoval rakouské vojáky v boji nejen za Rakousko, ale za celé Německo. Vítězství Rakouska u Aspern v květnu 1809 jej inspirovalo k napsání oslavné básně na arcivévodu Karla. O to hůře pak snášel červnovou porážku rakouských zbraní u Wagramu, své zoufalství vyjádřil v básni *Poslední píseň (Das letzte Lied)* situovanou do doby Filipa Makedonského, báseň odporovala nadějím, které vkládal do poetické agitační činnosti.⁶⁶ Během pobytu v Praze Kleist získal kontakty s rakouskými patrioty a činil přípravy pro vydání časopisu *Germania*. Ten však nikdy nevyšel, protože Prusko zůstalo neutrální. Z Kleistovy pozůstalosti je zjevné, že tón časopisu by byl velmi protifrancouzský.⁶⁷ Chystané články se vyznačovaly satiričností, jízlivostí a nenávistí ke všemu francouzskému. Jedním z článků byla například *Učebnice francouzské žurnalistiky (Lehrbuch der französischen Journalistik)*. Jako druhý významný článek lze uvést *Katechismus Němců, sepsaný podle španělského vzoru, pro potřebu dětí i starých (Katechismus der Deutschen, abgefasst nach dem Spanischen, zum Gebrauch für Kinder und Alte)*. Právě v tomto katechismu, psaném formou rozhovoru otce se synem, se projevila autorova nenávist k Francii nejintenzivněji. Úvodní řádky katechismu zní:

„Otec: Mluv, dítě, kdo jsi?

Syn: Jsem Němec.

Otec: Němec? Žertuješ. Narodil ses v Míšni a země, k níž Míšeň náleží, se nazývá Sasko!

Syn: Narodil jsem se v Míšni a země, k níž Míšeň náleží, se jmenuje Sasko; ale má vlast, k níž Sasko náleží, je Německo, a tvůj syn, otče, je Němec.“⁶⁸

Text se vztahuje spíše na mravní ideu říše Němců než na tu politickou. Kleistovo vášnivého vlastenectví rovněž zahrnuje myšlenku svobody a spravedlnosti. Jeho díla psaná ve jménu Německa se nezrodila z nacionalismu, ale z nenávisti vůči utiskovateli Napoleonovi.⁶⁹

V roce 1810 Kleist působil v Berlíně, kde se seznámil se členy skupiny romantických spisovatelů, například s Achimem von Arnimem, Clemensem

⁶⁴ LOCH, s. 526.

⁶⁵ ZIOLKOWSKI, Theodore, *Napoleon's Impact on Germany. A Rapid Survey*. In: *Yale French Studies* 26, 1960, s. 95.

⁶⁶ LOCH, s. 329.

⁶⁷ SCHNEIDER, s. 184–185.

⁶⁸ TICHÝ, s. 22–23.

⁶⁹ HOHOFF, Curt, *Heinrich von Kleist*, Reinbek 1958, s. 102–103.

Brentanem (1778–1842), Josephem von Eichendorffem (1788–1857) a básníkem Friedrichem de la Motte Fouqué (1777–1843), který tvořil pod pseudonymem Pellegrin. V hlavním městě Pruska Kleist podporoval národní věc vydáváním novin *Berliner Abendblätter*, které však byly následně zakázány. Tento neúspěch i pocit vykořenění nakonec přivedl Kleista k sebevraždě v listopadu 1811. Kleistův myšlenkový odkaz však přečkal smrt svého autora. V roce 1813 vyšel *Katechismus Němců* vysokým nákladem a úspěšně se šířil mezi lidem. Myšlenky, které hlásal, se postupně začaly měnit zejména prostřednictvím bojovně zapálené německé mládeže ve skutky. Výraznou osobností byl mezi mladými nadšenci v době válek za osvobození mimo jiné německý básník a dramatik Theodor Körner (1791–1813).⁷⁰

Ve službách rostoucího německého nacionalismu sehrál významnou roli vliv všudypřítomného romantismu. Spisovatelé, básníci a umělci byli vyzdvihováni, hájeni a oslavováni vše německé, především zde dominovaly tendence obracet se k dějinám a velebit akce a činy mytických osobností německé minulosti. Popularitu v té době získala Tacitova *Germania*, legendární *Siegfried* či *Hermann* (*Arminius*). Hermannovo vítězství se stalo symbolem německého boje za osvobození, nejsilněji byl tento mýtus vyjádřen ve zmíněném Kleistově dramatu *Hermannova bitva* (*Die Hermannsschlacht*), které výrazně ovlivnilo německého malíře Caspara Davida Friedricha, jenž později tento motiv přenesl do některých svých obrazů, například *Hermannův hrob* (*Hermanns Grab*, 1812).⁷¹

Caspar David Friedrich byl významnou osobností protifrancouzského odporu romantických umělců. Byl považován za jednoho z nejhrolivějších drážďanských nacionalistů. V jeho ateliéru se scházela skupina mladých patriotů, které spojila nenávisť ke společnému nepříteli. Zahrnovala vedle Kleista, Adama Müllera či Ludwiga Tiecka (1773–1853) literáty Theodora Körnera a již zmíněného Arndta, jejichž ostré protinapoleonské básnictví mělo rovněž vliv na Friedrichovu tvorbu. Dalšími členy byli malíři Wilhelm von Kügelgen (1802–1867), Georg Friedrich Kersting (1785–1847), Carl Gustav Carus (1789–1869) a Johan Christian Clausen Dahl (1788–1857) či filosof Gotthilf Heinrich von Schubert (1780–1860).⁷² Drážďanský kroužek svojí činností

⁷⁰ BUFFET, s. 109–110; SCHULZE, *Stát a národ*, s. 179; TICHÝ s. 32.

⁷¹ SIEGEL, Linda, *Synaesthesia and the Paintings of Caspar David Friedrich*. In: *Art Journal* 33, 1974, 3, s. 196.

⁷² Tamtéž, s. 196.

vydatně podporoval protifrancouzský nacionalismus a i přes prožívaný smutek a takřka rezignaci živil naději v budoucí osvobození Německa.⁷³

Friedrich byl okouzlen přírodní německou scenérií od Krkonoš až po Rujánu a právě v krajinách jeho děl je vyjádřen politický symbolismus doby. Například v roce 1807, pohnut porážkou u Jeny, namaloval obraz nazvaný *Zasněžené pohanské pohřebiště* (*Hünengrab im Schnee*), kde lze spatřit kamenný památník pohanského pohřebiště a tři duby. Dle výkladu Hanse Joachima Neidhardta se jedná o symboly odkazující na hrdinský germánský dávnověk, v nichž je možno spatřit počátky vlastní národní historie. Duby jsou však na Friedrichově obraze ztvárněny v zuboženém stavu pod nánosem sněhu. Symbolizují tak politický zimní spánek německého národa pod cizí nadvládou, který však musí být probuzen jarem. Symbolické náznaky vlasteneckých nadějí na osvobození Německa vyjádřil Friedrich například na obraze z roku 1810 *Ráno v Krkonoších* (*Morgen im Riesengebirge*), kde přináší ranní světlo jas na horské hřebeny ještě zahalené oparem noci. Krajina tak i zde prorocky symbolizuje politiku nadcházejících dnů. Porážku Francie pak symbolizoval, stejně jako v Kleistových básních, havran.⁷⁴

I když díla výše zmíněných filozofů, spisovatelů a umělců měla omezený okruh těch, kdo je přijímali, jejich činnost měla zásadní dopad pro formování německého národního vědomí do roku 1813, kdy došlo k válce Němců za osvobození od Napoleonovy nadvlády. K nadšení německých dobrovolníků, kteří šli bojovat proti Francouzům, přispěla agitace německých vlastenců. Jejich díla formovala německé národní vědomí a ne jeden německý dobrovolník padl v bitvě s Körnerovou písní na rtech.

⁷³ NEIDHARDT, Hans Joachim, *Die Maler des Dresdner Friedrich-Kreises und die napoleonische Fremdherrschaft*. In: *Dresdner Hefte* 12, 1994, 1, s. 26.

⁷⁴ Tamtéž, s. 25 a 27; SIEGEL, s. 196 a 197.

5 Politické a vojenské elity v procesu národního hnutí

V důsledku Napoleonovy agresivní rozpínavosti na německém území, která vedla k rozpadu Svaté říše římské, zaniklo Německo jako pojem politické mapy Evropy, avšak politický život na tomto území přetrvával. V Napoleonem obsazených i nepřímo ovládaných státech byla prosazována reformní politika, docházelo ke správní a právní modernizaci – významné bylo například zavedení *Občanského zákoníku (Code Civil)*. V Rakousku a Prusku se však od počátku vyvíjely reformní procesy v protinapoleonském duchu. Neboť právě pokořující jednání ze strany Francie při mírových jednáních v Prešpurku (1805) a Tylži (1807) bylo impulsem k uskutečnění rozsáhlých vnitropolitických reforem. Proto se v těchto státech dostali protifrancouzsky orientovaní patrioti do vojenského a politického vedení. Vlády Johanna Philippa von Stadionu (1763–1824) v Rakousku a Karla svobodného pána vom und zum Steina a knížete Karla Augusta von Hardenberga (1750–1822) navíc umožnily činnost německým patriotům, což mělo do budoucna velký význam.⁷⁵

Zásadní obnovu, které bylo potřeba k nabytí ztracené hrdosti a síly k boji proti Napoleonovi, prodělalo Pruské království. Je třeba uvést, že pokusy o reformy (například snahy o modernizaci státního aparátu) se v Prusku objevily již před rokem 1806, stejně tak se na politické scéně vyskytovaly osobnosti, které se později staly duší pruských reforem – Stein, Hardenberg i generál Gerhard von Scharnhorst (1755–1813). Události jako porážka u Jeny a Auerstedtu a pokořující mír uzavřený v Tylži však znamenaly zcela zásadní zlom, který z nich učinil pobídku k prosazení rozsáhlých reforem na území Pruska. Bylo poukázáno na zjevnou zaostalost a strnulost dosavadního systému (především armády). Události roku 1806 vedly ke změně v politickém myšlení, král si byl vědom nutnosti radikálních změn, nicméně nebyl vůdčím reformním duchem doby, jeho váhavost a opatrnost z něj činila pravý opak svých výbojných předků, jeho střízlivý charakter si udržoval odstup od vlny nadšeného vlastenectví.⁷⁶ Dával přednost měšťanskému rodinnému způsobu života a se svojí manželkou královnou Luisou tvořili příkladný pár. Luisa, původem princezna Meklenbursko-Střelická (1776–1810), se stala významnou osobností doby, byla podle dochovaných informací prý nejen ztělesněním ctnosti, skromnosti a půvabu, nýbrž i energická, inteligentní osobnost se zájmem o politické dění a poskytovala potřebnou

⁷⁵ DANN, s. 67–73.

⁷⁶ HAFFNER, s. 203–214.

oporu svému váhavému choti.⁷⁷ Veřejnost si získala svojí lidskostí, srdečností i nově utvořeným obrazem manželství a rodiny. Její osoba ztvárněná v berlínském divadle okouzila diváky v zemi i zahraničí. Především však Luisa probudila naděje na obnovu monarchie a srdce pruského lidu si získala mnohem více než její manžel. Její rozhovor s Napoleonem 6. července 1807 v Tylži, kdy jej marně prosila o zachování území náležejících k Pruskému království, byl poddanými vnímán jako velká oběť za vlast.⁷⁸ Následné pokoření královny znamenalo pokoření celého Pruska. Luisa se stala ikonou pruských vlastenců, které její smrt roku 1810 nezasáhla o nic méně silněji než jejího muže a rodinu. Například Humboldt skon královny považoval za opravdové neštěstí pro Prusko, do jisté míry i pro celé Německo. Kronikář, diplomat a voják Karl August Varnhagen von Ense z Düsseldorfu prohlásil, že tuto ztrátu cítí jako vlasteneckou nejen Prusové, ale rovněž Rakušané a všichni Němci. Ztráty želel také generál Gebhardt Leberecht von Blücher (1742–1819) a německo-rakouský publicista a politik Friedrich von Gentz (1764–1832) smutnou událost hodnotil stejně: „*Smrt královny Luisy pruské je nejtvrďší rána, která mohla tento stát zasáhnout.*“⁷⁹ Luisa byla totiž svému muži nejen oporou, ale i rádcem, politika jí nebyla cizí a osud království jí nebyl lhostejný, pro vzkříšení země po porážce roku 1806 považovala rozsáhlé reformy za nezbytný krok a podporovala jejich hlavní politické aktéry – Hardenberga a Steina. Hardenberg se dokonce domníval, že by bylo lepší, kdyby politické záležitosti mohla vést místo nerozhodného krále sama Luisa, jež byla nakloněna jeho názorům a plánům na obnovu země, kterých bylo třeba, aby bylo Prusko schopné vzepřít se napoleonské nadvládě.⁸⁰

Karel August kníže Hardenberg působil v letech 1804–1806 jako pruský ministr zahraničí, v roce 1807 zastával úřad prvního ministra, z něhož byl Napoleonem téhož roku odvolán a nahradil jej neméně schopný reformátor Karl svobodný pán vom und zum Stein. Hardenberg byl zpět povolán až v roce 1810. Ve Steinovi (ve funkci září 1807 – listopad 1808) se do vůdčího politického postavení dostala silná osobnost, která s pomocí dalších dokázala zvednout Prusko z popela. Usiloval o modernizaci, liberalizaci a posílení státu. Své požadavky sepsal v *Nasavském pamětním spisu* z roku 1807, který byl jakýmsi návodem na reformu. Steinovým cílem bylo obrodit národního ducha nejen Pruska, ale celého Německa. Byl protagonistou nového národního hnutí díky svému stavovsky-říšskému patriotismu, uvědomoval si nutnost vytvořit spojení

⁷⁷ CLARK, *Prusko*, s. 274–275.

⁷⁸ SCHÖNPFLUG, Daniel, *Luiise von Preußen*, München 2010, s. 255.

⁷⁹ FLOCKEN, Jan von, *Luiise. Eine Königin in Preußen*, Berlin 1989, s. 371–372.

⁸⁰ Tamtéž, s. 252.

mezi vládou a lidem. Jeho návrh demokratizace politického života však byl poněkud relativní. Chtěl přejít od absolutismu k podobě ústavního státu s centralizovanou mocí a v tomto duchu se snažil reformovat zemi – například zahájil osvobozování rolníků, reorganizoval státní správu či zavedl nový městský řád, a navrátil tak měšťanstvu samosprávu a politický význam.⁸¹ Aby mohl postupně obnovit zničenou zemi, chtěl Stein zpočátku vést politiku plnění závazků vůči Francii, okolnosti jej však donutily roku 1808 zastávat tajně politiku hnutí odporu. Důvodem byla jednak protahovaná jednání o kontribucích a odsunu Napoleonových vojsk, především pak povstání ve Španělsku. Jakékoliv soužití s Francií již nepovažoval za možné a naději viděl v německém všelidovém vzbouření a válce po boku Rakouska.⁸² Jeho protinapoleonská orientace byla však odhalena Francouzům v dopise, v němž psal o chystaném národním povstání v severním Německu proti Napoleonovi a dle španělského příkladu chtěl za každou cenu setřást francouzské jařmo: „*Rozhořčení se v Německu denně stupňuje a je vhodné je žít a působit jím na lid.*“⁸³ To vedlo v listopadu 1808 ke Steinovu odvolání. Měsíc nato byl prohlášen za nepřítel Francie, a proto utekl nejprve do Čech, poté do Rakouska a v roce 1812 se stal politickým poradcem na carském dvoře, odkud nadále podporoval vlasteneckou činnost a odboj. Stal se v jistém smyslu symbolem německého a evropského boje proti Napoleonovi.⁸⁴ Stein se považoval za oddaného německého patriota, jak sám prohlásil v dopise příteli roku 1812: „*Je mi to líto, že mě pokládáte za Prusa. Já mám jen jednu vlast, a tou je Německo.*“⁸⁵

Z týmu pruských vlasteneckých reformátorů je třeba dále jmenovat generála Scharnhorsta, autora reformy armády. K její reorganizaci byl králem povolán roku 1807 a o dva roky později stanul v čele nově založeného ministerstva války. V jeho díle mu pomáhali jeho žáci August von Gneisenau (1760–1831), Karl von Grolman (1777–1843), Karl von Clausewitz (1780–1831) a Hermann von Boyen (1771–1848). Došlo ke změnám v organizaci velení, byly setřeny sociální rozdíly mezi vojáky – povyšovalo se dle zásluh – důstojnická místa tak mohli zastávat kromě šlechticů i měšťané. Scharnhorst dbal ve svém programu na vymezení a dodržování práv a povinností vojáků. Zrušením tělesných trestů tak byla uznána důstojnost každého vojáka. Reformy tak měly nejen zlepšit velitelský kádr, ale především probudit ve vojácích vlasteneckého

⁸¹ SCHOEPS, Hans-Joachim, *Dějiny Pruska*, Praha 2004, s. 98–101.

⁸² NIPPERDEY, s. 21.

⁸³ FLOCKEN, s. 303.

⁸⁴ NIPPERDEY, s. 22.

⁸⁵ DANN, s. 71.

ducha, kterého měla armáda ztělesňovat. Aby se upevnilo pouto mezi armádou a pruským národem, byla zavedena povinná vojenská služba. Kdo nebyl u vojska, měl být alespoň v domobraně.⁸⁶ S vědomím, že důstojník se musí orientovat i v politice, založil Scharnhorst roku 1810 v Berlíně *Obecnou vojenskou školu* (později *Válečná akademie*). Tento krok spolu s činností ministerstva války vedl později k vytvoření vojenské organizace generálního štábu. Armádní reforma se zpočátku setkávala s nesouhlasem jak u generálů, tak mezi veřejností. Například ve vlastenecky naladěném Berlíně protestovali lidé proti zavedení branné povinnosti.⁸⁷

Scharnhorst, Gneisenau a někteří další důstojníci patřili k podporovatelům myšlenky národního povstání v severním Německu v roce 1808, které zhatilo objevení kompromitujícího Steinova dopisu. Nicméně tím došlo ke stmelení skupin patriotů, některé z nich šanci na osvobození viděly ve spojení s Ruskem a další pak na jaře 1809 ve společném protifrancouzském boji po boku Rakouska, odkud rezonovala dosud nevídaná kampaň, volající po osvobození Německa.⁸⁸ Rakouská vláda v čele s prvním ministrem, konzervativním říšským patriotem hrabětem Stadionem se prostřednictvím tisku pokoušela mobilizovat národ do zbraně, již od roku 1805 podporovala rakouské vlastenectví, v době před vypuknutím války na jaře 1809 se halasná propaganda obracela již na národ německý a vybízela Němce ze všech států, aby se společně postavili Napoleonovi. Arcivévoda Karel zahájil své válečné tažení v dubnu 1809 provoláním *Německému národu* (*An die deutsche Nation*), v němž mimo jiné stojí: „*Naše věc je věcí Německa. S Rakouskem bylo Německo nezávislé a šťastné; jen s rakouskou podporou se Německo opět může stát obojím.*“⁸⁹ Hrabě Stadion doufal, že oslovení všech Němců povede k plošnému povstání za účasti všech společenských vrstev obyvatelstva, a dojde tak ke spojení sil, které budou schopny Napoleona porazit. Spoléhal na říšské sympatie, počítal se zapojením oddílů dobrovolníků, pruských patriotů a doufal i v přeběhnutí jednotek z Napoleonem ovládaných států na svoji stranu. Rakousko pojalo válku roku 1809 jako národní válku Německa za osvobození a obnovu padlé říše. Stadion však neodhadl sílu, respektive slabost rakouské domobrany a aktuální politické poměry v Evropě. Nadějně vyhlídky po vítězství u Aspernu vzaly za své s porážkou u Wagramu.⁹⁰

⁸⁶ CLARK, *Prusko*, s. 281–283.

⁸⁷ BUFFET, s. 132; SCHOEPS, s. 105–107.

⁸⁸ CLARK, *Prusko*, s. 297; LOCH, s. 316.

⁸⁹ SPIES, s. 117.

⁹⁰ CLARK, *Prusko*, s. 297; NIPPERDEY, s. 23–24.

Protinapoleonský odpor v Německu ještě nenabyl takové síly, aby národ přiměl ke guerillové válce. Docházelo pouze k ojedinělým regionálním povstáním, například v Rýnském spolku, kde však tyto akce nebyly příliš úspěšné. Překvapivě houževnatý odpor kladli tyrolští patrioti. Tyrolsko od uzavření míru v Prešpurku roku 1805 náleželo Bavorsku, které bezohledně porušovalo stará práva Tyrolanů. Lidové povstání pod vedením hostinského Andream Hofera v dubnu 1809 vypudilo ze země francouzsko-bavorské oddíly. Po statečném odboji byli Tyrolané poraženi v listopadu téhož roku. Tyrolané sice nebojovali za Němce a Německo, ale za sebe a svoji tradici, svobodu, dynastii a starý pořádek, nicméně toto povstání, stejně jako španělská guerilla, posilovalo mezi německými i rakouskými patrioty odhodlání ke svržení francouzské nadvlády.⁹¹

Napoleonovo vítězství z roku 1809 pohřbilo dosavadní naděje vlastenců na svobodné Německo. Dne 12. října byl v Schönbrunnu během přehlídky francouzské gardy zatčen sedmnáctiletý Němec Friedrich Staps (1782–1809), syn protestantského kazatele z Naumburgu, za pokus o atentát na Napoleona.⁹² Když se jej císař Francouzů zeptal po důvodu, mladík odpověděl: „*Jsem vnitřně pevně přesvědčen, že když vás zabiji, prokáži tím vlasti i Evropě velikou službu. To mi vtisklo do ruky zbraň.*“⁹³ Považoval Napoleona za původce neštěstí a bídy ve své vlasti, kterou s největší pravděpodobností bylo Německo, za niž byl ochoten položit život.⁹⁴ Tento případ poukázal na změnu v myšlení německého lidu, předznamenal šíření a sílící intenzitu národních vášní, které rozdmýchávali svojí činností umělci a spisovatelé a staly se impulsem pro národní osvobozené války roku 1813.

Prusko v roce 1809 zachovalo neutralitu. Král byl toho názoru, že další debakl by byl jistým zánikem jeho země. Jak uvádí Christopher Clark, bylo to v dané chvíli nejrozumnější stanovisko. V pruských vlastencích budil rakouský podnik proti Napoleonovi bojovné vášně, které ještě umocnil úspěch Andream Hofera. Mnozí patrioti proto byli královou nečinností zklamaní, jiní ji kritizovali, část důstojníků vyhrožovala rozkladem vojska či porušením věrnosti. Zapálený vlastenec major Ferdinand von Schill (1776–1809) nedbal postoje panovníka a pln nadšení, opojen myšlenkou, že právě on má být vůdcem masového povstání proti Napoleonovi, dokonce shromáždil pluk a vedl jej do boje. Schill již v minulosti vedl sbor dobrovolníků proti

⁹¹ NIPPERDEY, s. 24–25.

⁹² KOVAŘÍK, Jiří, *1809. Orel proti orlu*, Praha 2002, s. 420.

⁹³ Tamtéž, s. 420.

⁹⁴ BINOCHE, s. 10.

Francouzům a v roce 1807 byl pověřen složením dobrovolnického oddílu (*Freikorpsu*), který byl za pár měsíců rozpuštěn. Tisk jej již za jeho zásluhy označil za ideál pruské vlastenecké odvahy, avšak jeho odchod v čele husarského pluku z Berlína 28. dubna 1809 do boje proti Francii vzbudil mezi veřejností naprostou senzaci. Schillovo sebevědomí bylo hojně podporováno tajnými spolky vlastenců (například *Společností k výcviku veřejné ctnosti*, *Vlasteneckou pomořanskou společností*), které navzdory své malé početnosti dokázaly zapůsobit horlivým nadšením a přesvědčením, že s pomocí lidu má jako jeho vůdce vítězství jisté. Toto bojovné vlastenecké zaujetí však postrádalo jakýkoliv ohled na reálnou skutečnost.⁹⁵ Po vítězství nad vestfálsko-francouzskou jednotkou u Dodendorfu se Schill odhodlal k výzvě povstání, které adresoval všem Němcům. Očekávaná reakce se však nedostavila a Schillova horkokrevná akce skončila tragicky, když byl 31. května 1809 zabit v pouliční bitce příslušníky francouzského oddílu ve Stralsundu. Jeho důstojníci zemřeli před popravčí četou s výkřikem: „*At' žije Německo!*“⁹⁶ Úspěch neslavilo ani dubnové povstání proti vestfálskému králi Jérômovi Bonaparte pod vedením plukovníka svobodného pána Ferdinanda Wilhelma von Dörnberga (1768–1850), jehož oddíl složený z hessenských povstalců – převážně nevytvčených a téměř neozbrojených sedláků, byl poražen při první bitce u Kasselu vestfálskými oddíly, které zůstaly loajální králi.⁹⁷ Nelze s jistotou říci, zda hlavním motivem těchto sedláků byla národní myšlenka a boj za vlast či spíše nespokojenost se současnými životními podmínkami, nicméně se v té době jednalo alespoň o viditelný pokus vyjádřit protifrancouzský odpor a jako takový se zapsal do historie. Dörnberg se poté stáhl do Čech a přidal se k oddílu brunšvicko-olešnického vévody Fridricha Viléma (1771–1815). Vévodova akce měla jako u Schilla rovněž národní rozměr a lze ji považovat za poněkud úspěšnější pokus o revoltu. Vévoda získal k boji proti Napoleonovi podporu Rakouska a na své náklady sehnal pluk dobrovolníků, který táhl Evropou pod názvem *Černý houf*. Společně s Rakušany úspěšně bojoval proti oddílům Saska, Francie, Bavorska i Vestfálska. Výsledkem jejich aktivit bylo obsazení Drážďan, Lipska, Bayreuthska. Vévoda se s *Černým houfem* dostal až k Severnímu moři a odtud pokračoval do Anglie. Jako *Královská německá legie* pak *Černý houf*

⁹⁵ CLARK, *Prusko*, s. 297–299.

⁹⁶ KOVAŘÍK, s. 306.

⁹⁷ NIPPERDEY, s. 24.

bojoval proti francouzským jednotkám ve Španělsku a Portugalsku, což lze považovat za první formu mezinárodní spolupráce německých patriotů.⁹⁸

V řadách pruských důstojníků vzbudily zmíněné odvážné vlastenecké vojenské podniky sympatie, většinou ale nebyli ochotni porušit přísahu poslušnosti svému králi. Naděje na válku však zůstávala, přičemž někteří prusští reformátoři začali propagovat nový povstalecký způsob boje, a to skrze zapojení lidových mas, které povstanou ve jménu lásky k vlasti. Generál Blücher se snažil v říjnu 1809 krále přesvědčit k boji po boku Rakouska se slovy: „*Proč bychom si měli myslet, že stojíme za méně než Španělé a Tyroláci? Jsme lépe vybaveni než oni!*“⁹⁹ Vysoký armádní představitel zde demonstroval králi veřejné mínění ve snaze přimět jej k otevřenému boji proti Napoleonovi, což ukazuje na zásadní změnu vztahu monarchie a lidu, když začala být věnována pozornost veřejným náladám.¹⁰⁰

Prusko se v krizovém roce 1809 nakonec udrželo mimo bitevní pole a německý lid zatím zastával roli pouhých diváků. Jestliže většina důstojníků až na několik výjimek od počátku před nasazením guerillových oddílů upřednostňovala pouze pravidelnou armádu, tak mezi pruskými vzdělanci se idea povstalecké války setkala s velkým ohlasem (například u Kleista) a stala se podnětem pro rozšiřování sítě vlasteneckých spolků. Právě Prusko bylo líhní konspirujících skupin, jejichž hlavním smyslem a cílem bylo podněcovat a organizovat odpor proti Napoleonovi a přimět hlavu státu k boji za osvobození. Například již v roce 1808 byla v Königsbergu založena *Společnost k výcviku veřejné ctnosti (Tugendbund)*, která za maskou úředně povolené vlastenecké společnosti ve stylu 18. století tajně provozovala protinapoleonskou činnost.¹⁰¹ Od listopadu 1810 existoval *Německý spolek (Deutscher Bund)* veden Karlem Friedrichem Friesenem (1784–1814) a Friedrichem Ludwigem Jahnem (1778–1852). Stejně jako ostatní ani tyto dva spolky však neměly příliš velký počet členů.¹⁰² Za nejvýznamnější skupinu podporující povstaleckou ideu lze považovat první vlasteneckou mládežnickou organizaci *Turnerské hnutí (Turnbewegung)* založenou na jaře 1811 v parku Hasenheide na berlínském předměstí výše zmíněným Jahnem, profesorem na gymnáziu v Šedém klášteře, později známým pod přezdívkou *Otec tělocviku (Turnvater)*. Z jeho iniciativy vznikla první tělocvična v přírodě a novinka v podobě moderního sportování rychle

⁹⁸ DANN, s. 72; KOVAŘÍK, s. 307–308.

⁹⁹ CLARK, *Prusko*, s. 301.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 300–301.

¹⁰¹ DANN, s. 72.

¹⁰² SCHULZE, *Der Weg zum Nationalstaat*, s. 64.

získala odezvu v řadách gymnaziálních a univerzitních studentů. Jahnovým záměrem bylo využít tělesnou výchovu ve službách morální a vlastenecké agitace. Sportovní činnost měla připravit dobrovolně nastoupené cvičence neboli turnery na boj proti francouzskému nepříteli, čímž získala nacionalistický rys.¹⁰³ Do boje je měla vést především láska k vlasti. Jahnova vlastenecká aktivita se také zaměřila proti užívání francouzštiny v berlínské společnosti. Jahn zakazoval svým žákům hovořit francouzsky a berlínští kadeti demonstrovali odpor k tomuto jazyku předstíráním vyplachování úst po hodinách francouzštiny.¹⁰⁴ S cílem posilovat charakter a tělesnou zdatnost mládeže zakládal Jahn další tělocvičné spolky. Mladým cvičencům předčítal z Písně o Nibelunzích k upevnování národního ducha.¹⁰⁵ Jahnova vlastenecká mládežnická organizace si získávala ve své době velký počet sympatizantů a aktivně se zapojila do bojů roku 1813.

Idea povstaleckého boje a jakékoliv radikálnější vlastenecky zaměřené akce nebyly podporovány pruským králem ani jeho konzervativními poradci. Po Napoleonových vítězstvích z roku 1809 se zdálo, že Francie ještě více upevnila svoji pozici v Evropě. Rakousko bylo velmi oslabeno a jeho nový ministr zahraničí kníže Metternich viděl ve spolupráci s Francií jedinou možnost dalšího přežití státu a obnovení jeho sil.¹⁰⁶ Po roce 1809 tak byly obě německé velmoci zcela pacifikované a všechny ostatní bývalé státy říše náležely Rýnskému spolku a byly zavázány poskytnout Napoleonovi pomocné vojenské oddíly.

Za této situace byly vyhlídky německých patriotů na osvobození od francouzské nadvlády velmi špatné, ovšem brzy jim vysvitla naděje v podobě zhoršení vztahů mezi Napoleonem a carem Alexandrem I. To dodalo novou naději části pruských patriotů na lidovou válku ve spojení s Ruskem a Rakouskem. Idea povstalecké války proti Francii z roku 1809 tak znovu ožila v srpnu 1811, když Gneisenau předložil králi konkrétní plán lidového povstání po španělském způsobu. Panovníkův komentář zněl: „*Jako poezie dobré!*“¹⁰⁷ Tím dal jasně najevo, že Prusko bude nadále zastávat neutrální postoj. Králova vyčkávací politika byla i nyní podporována v řadách jeho rádců, především knížetem Hardenbergem, který od 6. června 1810 navázal na Steinovo dílo a snažil se vzkřísit království ve funkci státního kancléře (v této funkci 1810–1822).

¹⁰³ BUFFET, s. 135.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 111.

¹⁰⁵ THIESSOVÁ, Anne-Marie, *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*, Brno 2007, s. 53.

¹⁰⁶ NIPPERDEY, s. 26.

¹⁰⁷ CLARK, *Prusko*, s. 303.

Například zrušil městská cechovní zařízení ve prospěch živnostenské svobody, dovršil do značné míry proces osvobození rolnictva a prosadil emancipaci Židů. Podporoval komunikaci s veřejností a dokonce využil publicisty a redaktory ve službách státu v roli propagandistů, veřejnému mínění ale nepřipisoval autonomii s pravomocí kontroly či opozice státu. Pod pojmem národ Hardenberg nespatoval širší národ německý, nýbrž politicky uvědomělý lid Pruska. Stejně jako král ani Hardenberg nevěřil v úspěch lidové války. Jeho rozvázná politika byla zaměřena na přežití a stabilizaci země, nikoliv na hrdinský odpor, a zachovávala si odstup od vlasteneckých vášní.¹⁰⁸

V létě 1811 Fridrich Vilém III. povolil zvětšení pruské armády, což vedlo k výhrůžnému ultimátu od Napoleona. Generál Blücher se snažil přimět krále neuposlechnout francouzské příkazy, načež byl zbaven velení. Dalším velkým pokořením pro pruské patrioty byl podpis ofenzivní spojenecké smlouvy ze dne 24. února 1812. Král se v ní zavázal poskytnout pro Napoleonovo ruské tažení pomocný sbor a zajistit během přesunu *Grande Armée* přes pruské území ubytování a zásobování francouzských jednotek. Degradace Pruska na úroveň podřízenosti států Rýnského spolku vyvolala v celém království silnou vlnu nevole a zklamání, především pak v řadách vlasteneckých reformátorů, což vedlo odstoupení některých vysokých státních představitelů. Mnozí generálové a stovky důstojníků odešli do ruského či anglického exilu, mezi nimi i Gneisenau, Boyen a Clausewitz. Většinou zamířili na carský dvůr, neboť Rusko považovali za velmoc schopnou porazit Napoleona. V roce 1812 byla v Petrohradě založena *Německá legie (Deutsche Legion)*, společné místo patrioticky orientovaných vojáků, kteří dezertovali z vojsk německých knížat. Vstup do legie propagoval především Arndt, nyní ve funkci Steinova tajemníka. V Rusku se tak sešla exilová skupina německých vlastenců, v jejichž řadách získala převahu národně-německá orientace.¹⁰⁹

V roce 1812 si Napoleon naposledy zcela podrobil Německo, toto ponížení paradoxně nápadně posílilo národní vědomí a počátkem dalšího roku zvedlo v Prusku vlnu národního hnutí. Prusko nebylo schopno zajistit zásobování *Grande Armée*, a proto francouzští vojáci okrádali a šikanovali místní obyvatelstvo. V některých oblastech po jejich odchodu vypukl hladomor. Bída a utrpení, které za sebou toho léta Napoleonova armáda v Prusku zanechala, vyvolala v lidech, především mezi nejvíce postiženými venkovany, silnou nenávist, touhu po pomstě a s tím i vlastenecké vášně, kterým dali

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 301 a 303; MÜLLER, s. 137; NIPPERDEY, s. 22 a 30; SCHOEPS, s. 112.

¹⁰⁹ CLARK, *Prusko*, s. 304–305; DANN, s. 73.

průchod o pár měsíců později po ruské porážce. Houfy ozbrojených rolníků spontánně napadaly vojáky z torza *Grande Armée* při návratu domů přes pruské území. Byť i tentokrát král odolal tlaku vysokých úředníků vybízejících k boji proti Francii, zahraniční politika na přelomu let 1812–1813 nabrala proti jeho vůli nový, otevřeně protifrancouzský kurz. Tento zvrát nastal z iniciativy hraběte Ludwiga Yorcka von Wartenburga (1759–1830), pruského generála, jehož sbor se účastnil tažení do Ruska na straně Napoleona. Yorck po jednání s reformátorem a vlastencem Clausewitzem, který nyní působil v ruském velitelství, uzavřel 30. prosince 1812 s ruským generálmajorem Ivanem Ivanovičem Dibičem (1785–1831) konvenci v Taurogenu, která zajistila neutralitu pruského sboru a umožnila ruským jednotkám vstoupit na pruské území. Tento krok nebyl jen porušením spojenečství s Francií – rovnal se velezradě. Dne 3. ledna 1813 poslal Yorck králi dopis, v němž ospravedlňoval svůj čin poukázáním na národ a jeho zájem, očividně však hovořil o národu pruském, nikoliv německém. Yorckův čin odporující v té době oficiální pruské politice byl překvapujícím, doslova šokujícím, především z toho důvodu, že jako zarytý konzervativní pruský rojalista nepatřil mezi vojenské reformátory, jako byli Scharnhorst či Gneisenau, a stavěl se na odpor myšlenkám ozbrojeného povstání v letech 1808 a 1809. Postupem času v důsledku královy nečinnosti však povstání všeho lidu začal považovat za nezbytné a po debaklu *Grande Armée* nechtěl promarnit historickou příležitost.¹¹⁰ Ačkoliv byl Yorck zbaven funkce a u krále upadl v nemilost, *Taurogenská konvence* dokázala rozpoutat vzpuru lidu nejprve ve Východním Prusku, postupně události vyústily v národní osvobozené války proti napoleonské nadvládě.

¹¹⁰ CLARK, *Prusko*, s. 306–309; SCHOEPS, s. 113.

6 Války za osvobození

V protinapoleonských akcích roku 1809 byly již patrné první známky počátku německého národního hnutí. Během dalších let odpor některých Němců vůči francouzskému útisku sice ještě posílil, ovšem až do Napoleonovy porážky v Rusku jej nemohli dát veřejně najevo. Ruské vítězství znamenalo zvrát ve vývoji událostí, francouzské sevření se uvolnilo a právě díky vytrvalé agitační činnosti hrstky vlastenců, kteří při životě udržovali myšlenku svobodného národa, byly v roce 1813 vytvořeny podmínky pro povstání většího počtu Němců proti Napoleonovi, než tomu bylo o čtyři roky dříve.

V roce 1812 byl započat přechod do nejostřejší fáze protinapoleonské propagandy. Například Stein se snažil oslovit nikoliv pouze německé vojáky, kteří sloužili v Rusku a Prusku, ale i ty ze států Rýnského spolku, kteří museli narukovat ke *Grande Armée*. Na území spolku mohly být zatím výzvy k válce proti Napoleonovi vyjadřovány jen skrytě, jako například v kázáních Johanna Heinricha Bernharda Dräsekeho (1774–1849). Básníci začali podporovat bojové tendence intenzivněji v důsledku Napoleonovy porážky od konce roku 1812, kdy například Alexander svobodný pán von Blomberg (1788–1813) ve své básni vyzýval ke zbrojení a povstání. Podobný apel obsahovaly i Arndtovy letáky vydávané počátkem roku 1813. Na jaře nacházely podobné protifrancouzské výroky, výzvy, letáky velký ohlas a vydatně posilovaly bojovné nálady. Fridrich Vilém III., ač dotlačen okolnostmi a svými poradci, byl první německým panovníkem vyzývajícím k boji proti Napoleonovi.¹¹¹

Prusko se stalo jediným místem, odkud mohlo národní hnutí získat nejsilnější impulsy. Rýnský spolek byl nucen zachovávat loajalitu Francii a vývoj patriotismu v Rakousku byl od roku 1810 omezován knížetem Metternichem.¹¹² Čin generála Yorcka vedl počátkem roku 1813 ke vzniku ohniska národního povstání ve Východním Prusku, jehož obyvatelé již nečekali a spontánně využili příležitosti vzepřít se Francouzům. Motivem jim byla především touha po pomstě za utržená příkoří, v živé paměti měli nedávné drancování *Grande Armée* při tažení do Ruska. Této zpočátku spíše lokální vzpoury bylo využito pro obrat pruské politiky, který znamenal odklon od Francie a přípravy k válce. Burcování pruského lidu do boje podporoval Stein v carových službách. Na tomto místě je třeba podotknout, že německá nacionalistická

¹¹¹ SPIES, s. 6–7.

¹¹² DANN, s. 75.

historiografie často jeho význam přeceňovala. Stein v čele německých exilových patriotů nebyl nejspíše tím, kdo přesvědčil Alexandra I. k válce proti Napoleonovi dále za hranicemi Ruska. Car se tak rozhodl učinit již dříve.¹¹³

V únoru výbor zvaný *Zástupci národa*, svolaný Steinem, jenž si vyžádal i přítomnost odvolaného Yorcka, dal pokyn ke shromáždění místní domobrany (*Landwehru*). Král během dilematu, zda preferovat profrancouzský či proruský postoj, začal jednat energičtěji a 8. února vyzval všechny dobrovolníky k utvoření střeleckých oddílů, což se setkalo s nadšenou odezvou mezi veřejností. Kancléř Hardenberg dokonce 9. února obdržel psaní z Vratislavi od mistra krejčího Hanse Hoffmanna, v němž stálo: „*Excelence, prosím co nejlaskavěji, přijměte přiloženou maličkost (100 tolarů) jako příspěvek na nově zřízený myslivecký prapor a zároveň věřte mému ujištění, že v tomto okamžiku ponejprv lituji, že nejsem o deset let mladší.*“¹¹⁴ Definitivně se král přiklonil na stranu Ruska koncem února podepsáním smluv v Kaliszi a Vratislavi, které mimo jiné obsahovaly dohodu o územních změnách. Oficiálně bylo spojení s Francií ukončeno 17. března, kdy král vyzval své poddané k boji výzvou *Mému lidu* (*An mein Volk*), ve které stojí: „*Je to poslední rozhodující boj, v němž vytrváme ve jménu naší existence, nezávislosti a blahobytu. Není jiného východiska než čestný mír či slavný pád. Také tomu byste měli jít směle vstříc kvůli cti, neboť bez ní Prus ani Němec není schopni žít.*“¹¹⁵ O osm dní později vyjádřily Prusko a Rusko *Kaliszkou proklamací* podporu myšlenky sjednoceného Německa. Cílem bylo posílit národní vášně a získat tak pro válku co nejvíce dobrovolníků.¹¹⁶

Většina pruského lidu žila přípravami na válku proti Napoleonovi. Pruská Vratislav, kam se král uchýlil již v lednu roku 1813, se toho jara stala centrem velení pruských a ruských armád. Právě zde král s Scharnhorstem, Gneisenauem a Blücherem jednali o bojovém plánu. Vedle příprav pravidelné armády a zavedení všeobecné branné povinnosti došlo k vytvoření dobrovolnických oddílů (*Freikorpsů*), které se v té době formovaly ve Vratislavi. Nejznámějším z nich se stal střelecký sbor majora Ludwiga Adolfa Wilhelma von Lützowa (1782–1834), pruského důstojníka a bývalého člena Schillova husarského pluku. Lützowův oddíl získal dle černých uniforem přívlastek *Černí myslivci*. Další dobrovolníci se hrnuli do zástupu nadšených turnerů, s nimiž

¹¹³ SCHMITT, Hans A., 1812. *Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon*. In: *The Journal of Modern History* 31, 1959, 4, s. 325–328.

¹¹⁴ SPIES, s. 7.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 255.

¹¹⁶ CLARK, *Prusko*, s. 309–311.

přijel v té době již známý a obdivovaný Jahn. Do dobrovolnických oddílů, v nichž, na rozdíl pravidelné armády a domobrany, nebylo třeba přísahat věrnost králi, vstupovali jak muži z Pruska, tak z ostatních německých států. Například ze Saska, které stálo na Napoleonově straně velmi dlouho, přišel německý vlastenec Theodor Körner. Tito dobrovolníci přísahali věrnost německé vlasti.¹¹⁷

Vlastenectví nezasáhlo všechny obyvatele Pruského království. Jeho míra se lišila v závislosti na místě a sociálním postavení. Výzvy vojenských reformátorů k vlasteneckému boji u mnohých lidí místo nadšení evokovaly snahy o útěk či o udělení výjimek. Nejčastěji do dobrovolnických oddílů vstupovali studenti, vzdělaní muži z měst a také řemeslníci, nejméně byli v poměru ke svému celkovému počtu zastoupeni rolníci. Nicméně akce v letech 1813–1815 zaznamenaly dosud nevídané nasazení lidu v boji za společnou věc. Důkazem bylo mimo jiné zapojení veřejnosti do celonárodní sbírky *Zlato za železo* či řady pruských dobrovolníků, křesťané i Židé, kteří vstupovali do *Landwehru* či *Freikorpsů*. Král nechal zavést nové vyznamenání *Železný kříž* od 10. března 1813 jako poctu za službu vlasti. Tento řád mohl získat za své zásluhy každý voják nezávisle na své hodnosti. Byl také jediným vyznamenáním, jež bylo možno během války udílet, což mu v té době dodalo posvátný punc jedinečné pruské památky. O všelidovém charakteru pruské válečné mobilizace svědčilo také zapojení žen, jejichž spolky významně podporovaly pruský stát organizovanou dobročinnou činností. V srpnu 1814 bylo jejich úsilí dokonce odměněno vznikem vyznamenání, kterým byl *Luisin řád*. Získat jej mohla každá Pruska nehledě na společenské postavení.¹¹⁸

Na samém počátku nenacházelo protinapoleonské povstání odezvu za hranicemi Pruska. Až na několik případů dezercí a nepokojů zůstával Rýnský spolek pasivní a v Rakousku chystané povstání zarazil kníže Metternich.¹¹⁹ Napoleon postavil novou armádu složenou z veteránů a mladých nezkušených vojáků pocházejících především ze států Rýnského spolku, jejichž panovníci na jedné straně stále měli strach z francouzské síly, na druhé straně se rovněž obávali o své trůny, o něž by je mohlo připravit právě ono případné celonárodní povstání proti Napoleonovi.¹²⁰ K pruskému povstání se 25. března 1813 připojily ze strany států Rýnského spolku nejprve jen Meklenbursko-Zvěřínsko a Meklenbursko-Střelicko. Přesto je třeba zmínit, že v Rýnském spolku existovala skupina obyvatel, která s nelibostí snášela francouzskou nadvládou. Jejich

¹¹⁷ CLARK, *Prusko*, s. 311 a 323; DANN, s. 75.

¹¹⁸ CLARK, *Prusko*, s. 319–321.

¹¹⁹ NIPPERDEY, s. 84.

¹²⁰ CLARK, *Prusko*, s. 312.

nespokojenost, která vznikla již dříve, nyní některé z nich vedla k recepci výzev vlastenců přicházejících z Pruska. Znamky nespokojenosti s Napoleonem bylo možné najít i na území levého břehu Rýna, které bylo připojeno k Francii, byť její celkovou míru není možné přeceňovat.¹²¹

Napoleon podcenil sílící národní sentiment Němců, ačkoliv již na konci roku 1811 byl varován maršálem Louis-Nicolasem Davoutem (1770–1823), velícím důstojníkem v Hamburgu, o nebezpečí, které by pro Francii mohl nárůst německého nacionalismu znamenat. Napoleon však Němce považoval za mírumilovné a Německo mu připadalo klidné a poslušné, nevěřil v možnost celonárodního povstání. Netušil, že jeho nadvláda se všemi svými negativními důsledky zde vyvolala národní sentiment.¹²²

Války za osvobození začaly v květnu 1813 tažením armád Ruska a Pruska do Saska. Počáteční vítězství v bitvě u Lützen u Budyšina si s velkými ztrátami na své konto připsal Napoleon. Spojenci však v dalších měsících získali od Velké Británie finanční podporu a k protinapoleonské koalici přistoupilo i Švédsko a Rakousko. Na principu obkličovací strategie táhl někdejší francouzský maršál Jean-Baptiste Bernadotte (1764–1844) na Berlín jako vůdce švédsko-pruské Severní armády, z východu pochodovala Slezská armáda v čele s Blücherem a z jihu Česká armáda vedená Karlem Filipem knížetem ze Schwarzenbergu (1771–1820). Napoleon byl úspěšný ještě koncem srpna v bojích u Drážďan, ovšem pak v říjnu došlo k rozhodující bitvě u Lipska, ve které byl na hlavu poražen. Navíc před bitvou a v jejím průběhu ho opustily poslední němečtí spojenci, jmenovitě Bavorsko, Württembersko a Sasko. Napoleon byl záhy vytlačen za Rýn a Rýnský spolek zanikl.¹²³

Protifrancouzské nálady se nyní mohly projevit i na území zaniklého spolku. Německým patriotem byl například následník bavorského trůnu Ludvík Bavorský (1786–1868).¹²⁴ V říjnu a listopadu došlo k protifrancouzským akcím ve Vestfálském království. Je však nutné mít na paměti, že není možné automaticky připisovat útokům proti Francouzům vlastenecké podněty. V době bezvládní docházelo k četným výtržnostem a násilným činům, jejichž důvody byly často zcela jiné či přinejmenším jakákoliv národní motivace neprokazatelná. Dopouštěli se jich většinou propuštění vojáci, invalidi, tovaryši a čeledíni, byť často se souhlasem většiny obyvatelstva.

¹²¹ NIPPERDEY, s. 20 a 29; SPIES, s. 3 a 8.

¹²² KOHN, Hans, *Napoleon and the Age of Nationalism*. In: *The Journal of Modern History* 22, 1950, 1, s. 29–30.

¹²³ CLARK, *Prusko*, s. 312–317; SCHOEPS, s. 118–121.

¹²⁴ KLANG, Daniel, *Bavaria and the War of Liberation, 1813–1814*. In: *French Historical Studies* 4, 1965, 1, s. 23–33.

Například v Grebensteinu dokonce násilnické skupiny zaútočily na radnici, neboť zdejší humánně smýšlející starosta poskytoval pomoc procházejícím raněným francouzským vojáků. Pro německé obyvatele to však znamenalo neodpuštělné projevení náklonnosti k Francii.¹²⁵

Války za osvobození již byly vedeny v národně-vlasteneckém duchu. Vedle přívalu dobrovolníků převážně z řad studentů, měšťanských synů a řemeslníků sehráli neméně významnou roli také vlastenecky zaměřené spisovatelé i umělci. Nejzvučněji německé povstání podporoval například Arndt. Ve své básni složené na jaře roku 1813 *Vlast Němce (Des Deutschen Vaterland)* si položil tuto důležitou otázku: „*Co je to německá vlast.*“¹²⁶ Sám si také odpověděl, že vlastní Němce není samotné Bavorsko, Štýrsko, Prusko, Švábsko, Pomořansko, Vestfálsko, Švýcarsko, Tyrolsko ani Rakousko: „*Ó, ne, ne, ne! Vlast Němce má být větší!*“¹²⁷ A pokračoval:

„*Vlast Němce je ta,
kde hněv zhubí románskou cetku,
kde každý Francouz zván je nepřítelem,
kde každý Němec zván je přítelem –
to je ona německá vlast!
Tou vlastní je celé Německo!*“¹²⁸

Tyto dobové básně zřetelně vyjadřují onen motiv, který v roce 1809 nejpravděpodobněji dohnal Friedricha Stapse k pokusu o atentát na Napoleona a jenž nyní přivedl německé muže do dobrovolnických oddílů. Tímto motivem byla nenávisť vůči Napoleonovi a Francii. V jejím duchu byly psány paměti, deníky a korespondence. Díla tehdejších autorů jí doslova překypovala. V duchu „agresivní lyriky“ tvořil vedle Kleista, Arndta, Körnera či Schlegela i jindy mírný a dobromyslný Clemens von Brentano, jenž napsal:

„*Na bodák!
A [jejich] řady
žeňte [svahem] dolů [tady],
srážejte je o závod v řeky [mocný vodní] tok,
Německa vždy nepřítele nechť*

¹²⁵ BRAKENSIEK, Stefan, *Strukturen eines antinapoleonischen Aufstands. Grebenstein 1813*. In: PLANERT, Ute (ed.), *Krieg und Umbruch in Mitteleuropa um 1800. Erfahrungsgeschichte(n) auf dem Weg in eine neue Zeit*, Paderborn, München, Wien, Zürich 2009, s. 45–49.

¹²⁶ SPIES, s. 256.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Tamtéž, s. 267.

*zhubíme tady cele.*¹²⁹

Angažovanost poetů a spisovatelů byla tak silná, že mnozí se sami v roce 1813 chopili zbraně a v řadách dobrovolníků bojovali za svobodu a vlast. Básně pak psali přímo uprostřed válečné vřavy. Mezi ně patřil například Joseph von Eichendorff (1788–1857), Fouqué, Schenkendorf a především drážďanský rodák Theodor Körner, který se doslova obětoval za vlast. V březnu 1813 opustil svůj pohodlný život, slibnou budoucnost, nevěstu, rodinu a přidal se k Lützowovým myslivcům. Důvody svého sebeobětování vlasti vyjádřil v dramatu *Zrinský* a v dopise otci, kde napsal: „*Německo povstává, stanu se vojákem, s radostí odhodím zdejší šťastný a bezstarostný život, abych si vybojoval vlast. Nenazývej to bujností, lehkomyšlností, divokostí – je to mocné přesvědčení, že žádná oběť není dost velká pro nejvyšší statek lidstva, pro svobodu vlastního národa [...] Vím, že budeš trpěti, matka bude plakat – Bůh ji potěš, ale nemohu Vás toho ušetřiti. Velká doba žádá velkých srdcí – a cítím-li v sobě sílu, býti skaliskem v tomto vlnobití národů, musím do boje a nastavit bouřlivým vlnám statečnou hrud.*“¹³⁰ Körnerovy písně zněly z úst bojovníků, básně byly zcela autentické, vyjadřovaly aktuální atmosféru na bojišti a autorovo rozpoložení, byly shromážděny ve sbírce *Lyra a meč (Leier und Schwert)*. Báseň *Schwertlied* byla jeho poslední, napsal ji pár hodin před tím, než 26. srpna 1813 v bitvě u města Gadebusch v jednadvaceti letech zemřel. Stal se tak symbolem osvobozeneckých válek a hrdinou své doby. Lützowův oddíl byl zdecimován v bitvě u Lipska.¹³¹

Nenávist Němců vůči Napoleonovi se promítla po bitvě národů do pamfletů a posměšných básní – například u Johanna Friedricha Schinka (1773–1776). Arndt vyzdvihl obzvláště výkon Pruska při osvobození Německa. Další letáky od podzimu 1813 do jara 1814 byly většinou ohlédnutím za minulostí, nadějemi v budoucnost a výzvami k pokračování v boji proti Napoleonovi až k definitivnímu vítězství. Za zúčtování s Francouzi a protiklad k Palmovu spisu *Německo ve svém nejhlubším ponížení* byl považován *Soupis hříchů, kterých se Francouzi dopustili v Německu (Sündenregister der Franzosen in Teutschland)* Johanna Michaela Armbrustera (1761–1814). Po Napoleonově útěku z Elby na jaře 1815 se do čela tiskové kampaně vůči jeho osobě postavili Arndt a Joseph Görres (1776–1848). Oba tito vlastenečtí publicisté zároveň zastávali myšlenku jednotného Německa a práva Němců na sebeurčení a toužili

¹²⁹ SCHULZE, *Stát a národ*, s. 187.

¹³⁰ TICHÝ, s. 36.

¹³¹ BRINKMAN, s. 23; BUFFET, s. 142; DANN, s. 75–76.

po jejím uskutečnění na Vídeňském kongresu, který jednal o budoucí podobě Evropy v letech 1814–1815.¹³²

Významný podíl na vojenských akcích v letech 1813–1815 je třeba přiznat pruské armádě, která si mohla připsat svá vlastní vítězství a byla spojena se jmény Blücher, Friedrich Wilhelm von Bülow (1755–1816) či Grolman. Válka získala podporu v národním hnutí, které zásadně přispělo k vítězství nad Napoleonem. A právě v národním duchu bojovaly nejintenzivněji pruské oddíly – především Slezská armáda vedená Blücherem a Gneisenauem. V létě 1815 se staly nepostradatelnou posilou vojsk Artura Wellesleyho, 1. vévody z Wellingtonu (1769–1852) a přispěly tak k porážce Napoleona u Waterloo 18. června 1815. Význam *Landwehru* však nelze přeceňovat. Svým vlasteneckým zápallem sice podpořily pravidelné vojsko, jejich bojové kvality však byly proměnlivé a jejich akce nenaplnily očekávání.¹³³

Byť národní hnutí posloužilo jako účinná bojovná zbraň, od podzimu 1813 již národně-vlastenecké skupiny začaly být vládnoucí elitám spíše na obtíž. Od vstupu Rakouska do války v srpnu se snažil utlumit národní hnutí kníže Metternich.¹³⁴ Je nutné zmínit, že Metternich ve skutečnosti nezastával odmítavé stanovisko vůči národům, odmítal však nacionalismus jako státotvornou složku. Když se Napoleon chlubil v červnu 1813, že během ruského tažení umírali převážně jen Němci, odvětil mu Metternich: „*Zapomínáte, Sire, že právě s jedním Němcem hovoříte.*“¹³⁵ Sám se považoval za Němce, ne však v moderním politickém smyslu, nýbrž ve smyslu kulturním.¹³⁶ A právě jeho konzervativní politika měla za podpory evropských panovníků značný vliv na další vývoj Německa.

Na Vídeňském kongresu bylo dohodnuto nové uspořádání střední Evropy včetně Německa. Zde se sny některých Němců o vytvoření jednotného německého státu nestaly realitou, protože na základě spolkových akt z 8. června 1815 byl vytvořen Německý spolek, jehož hranice přibližně, byť nikoliv zcela, odpovídala té říšské. Spolek zastřešoval volné sdružení nezávislých, politicky suverénních německých států s jedním ústředním statuárním orgánem – Spolkovým sněmem ve Frankfurtu. Tento výsledek zklamal naděje na větší soudržnost německého území. Spolek byl naopak

¹³² SPIES, s 9–10.

¹³³ CLARK, *Prusko*, s. 318–319.

¹³⁴ DANN, s. 76.

¹³⁵ SIEMANN, Wolfram, *Metternich ‚Hierzulande‘ und die Bedeutung der Nationalitäten in seiner politischen Weltsicht*. In: BUDIL, Ivo, ŠEDIVÝ, Miroslav (ed.), *Metternich a jeho doba. Sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009, Plzeň 2009*, s. 46.

¹³⁶ Tamtéž, s. 46–48.

bariérou proti liberálně-nacionálním hnutím. Zklamání některých německých patriotů bylo velké. Národní impuls kulturního národa nezískal svoji politickou podobu skrze vytvoření národního státu.¹³⁷

Myšlenka národní jednoty v centralizovanějším státním útvaru však nezemřela se vznikem Německého spolku. Naděje vlastenců pak byly živeny vzpomínkou na společný prožitek v osvobozeneckých válkách, které oni sami považovali za vlastenecký boj za Německo. Tyto touhy kolovaly po roce 1815 především v řadách studentů, z nichž řada byla válečnými dobrovolníky. Válku roku 1813 považovali v duchu Theodora Körnera za válku dobrovolníků přirovnatelnou ke křížovému tažení, v níž se bojovalo za svobodu a vlast. V roce 1815 založili *Buršenshaft*, spolek studentů zklamaných z poválečného politického vývoje. Toto protinapoleonské národní hnutí německých studentů bylo politickým hnutím mládeže a první celonárodní organizací německé buržoazie, která v říjnu 1817 na Wartburgu uspořádala první celoněmeckou slavnost.¹³⁸ U příležitosti čtvrtého výročí bitvy Lipska a 300 let od počátku reformace se zde sešlo na pět set studentů jedenácti německých univerzit. Zde mimo jiné vzpomínali na osvobozenecké války a hovořili o jednotném a svobodnějším Německu. Vzpomínky na boj německých dobrovolníků proti Napoleonovi udržoval také Jahn se svými turnery, kteří podnikali poutě na památná válečná místa či pořádali tělocvičné slavnosti. Dalšími vzpomínkovými akcemi turnerů, studentů a dalších skupin vlastenecky naladěných Němců byla různá procesí, výroční slavnosti, zvonění zvonů, turnaje střelců, divadelní představení a pohřby válečných dobrovolníků. Tyto akce odkazem na společnou historii měly v Němcích vzbudit emoce, pocity sounáležitosti a zafixovat onen společný prožitek, byť jej mnozí neprožili.¹³⁹

Je však nutné upozornit na důležitou skutečnost, že toto byl pouze jeden způsob vzpomínání na osvobozenecké války, který byl do jisté míry obalen mýty a legendami. Vedle tohoto vnímání válek proti Napoleonovi zde existovala ještě dynastická paměť, která v těchto událostech spatřovala především boj států a vládnoucích dynastií proti Francii. Právě panovníci a jejich ministři měli mít hlavní zásluhu na vítězství. Lidové nadšení bylo považováno za pouhý projev smyslu pro povinnost následovat krále.

¹³⁷ MÜLLER, s. 144–146.

¹³⁸ LÖNNECKER, Harald, *Unzufriedenheit mit den bestehenden Regierungen unter dem Volke zu verbreiten. Politische Lieder der Burschenschaften aus der Zeit zwischen 1820 und 1850*. In: *Lied und populäre Kultur/Song and Popular Culture* 48, 2003, s. 85–131.

¹³⁹ CLARK, Christopher, *The Wars of Liberation in Prussian Memory. Reflections on the Memorialization of War in Early Nineteenth-Century Germany*. In: *The Journal of Modern History* 68, 1996, 3, s. 550–552.

Dynastická paměť postupně získala převahu. V praxi se to projevilo například oficiální podporou pro budování památníků umocňujících právě tento pohled na osvobozené války, zatímco dobrovolníci žádný kamenný monument připomínající události let 1813–1815 neměli. Tato skutečnost zklamala nejen vlastence, ale i byrokratické a vojenské reformátory. Arndt a Caspar David Friedrich se dokonce rozhodli ke spolupráci na Scharnhorstově soše, jelikož pruskou válku považovali za německou národní. Friedrich své znepokojení nad situací, kdy se vzpomínkové akce nesly převážně v duchu dynastické tradice a nebyla vůle vystavět památník lidovým válkám za osvobození, vyjadřoval ve svých malbách. Odpor vládnoucích německých elit vůči německému národnímu hnutí vyvěral z pocitu ohrožení vlastní moci. Panovníci se obávali, že by mohlo vlivem nacionalistického hnutí dojít ke zpochybnění jejich legitimacy, a proto se snažili o potlačení vzpomínek na války za osvobození jako boje německých dobrovolníků.¹⁴⁰

¹⁴⁰ CLARK, *Prusko*, s. 322–329; NIPPERDEY, s. 84.

7 Závěr

Události přelomu 18. a 19. století měly zásadní význam pro další vývoj Evropy. Velká francouzská revoluce a napoleonské období znamenaly zlom ve vývoji západní společnosti, mimo jiné i v souvislosti s rozvojem národních hnutí. V případě Německa to byla především Napoleonova agresivní politika, která se stala klíčovým impulsem pro genezi německého nacionalismu.

Jistou pospolitost si uvědomovali zástupci německé inteligence již v posledních dekádách 18. století, a to na základě společného jazyka, kultury a dějin. Byť se zatím jednalo o úzkou skupinu lidí, jejíž myšlenky nenašly podporu politických elit, přesto se podařilo postupným vytěsňováním francouzské kultury částečně obrodit kulturu a jazyk německý. S tímto obdobím je spojeno hnutí *Sturm und Drang* a rovněž termín kulturní národ.

V souvislosti s Napoleonovými vítězstvími z let 1796–1809 došlo k zásadním územním, politickým a hospodářským změnám ve středoevropském prostoru. Zanikla Svatá říše římská národa německého a Napoleon ovládl Německo, ať již začleněním jeho západní části k Francii, vytvořením Rýnského spolku či oslabením moci Pruska a Rakouska. Ve střední Evropě tak neexistovala síla, která by v dané chvíli dokázala zlomit francouzskou nadvládu.

A právě v této době (1806–1813) došlo ke zrodu moderního německého národního vědomí napříč všemi vrstvami obyvatelstva. Jednou z příčin byla krize vlastní identity vyplývající z náhlých, rychlých a hlubokých politických a socio-ekonomických změn. Této krizi začali lidé čelit vlastní sebeidentifikací s novou hodnotou, národem, k němuž je pojil společný jazyk, kultura a minulost. Dále formování německého nacionalismu zásadně ovlivnila existence společného nepřítel, která německou vzájemnost silně prohlubovala. Byť ne všichni Němci sdíleli averzi vůči Napoleonovi a jeho zemi, stal se protifrancouzský odpor důležitým hybatelem německého národního hnutí. Jak prokázaly prohry Rakouska a Pruska, osvobození od Napoleonovy nadvlády mohlo být dosaženo pouze tehdy, když Němci spojí své síly a budou bojovat jednotně. Vzniklo tak hnutí nového charakteru, které nemělo příliš společného s říšským patriotismem a navíc mělo politický rozměr, když si kromě požadavku na ukončení Napoleonovy tyranie někteří Němci začali přát vznik jednotného německého státu.

Německé národní a protifrancouzské hnutí po roce 1806 mělo oporu především ve vzdělaných kruzích, jejichž příslušníci již zahájili agitační fázi, kdy se snažili svými vlasteneckými ideály oslovit ostatní společenské vrstvy. Byť do roku 1815 získali jen omezený počet stoupců, myšlenky Fichte, Kleista, Arndta, Körnera a dalších nepochybně dokázaly překonat hranice jednotlivých německých států a konkretizovat obraz národa i jeho aktuálního nepřítele. Hnutí oslovilo také příslušníky politických a vojenských elit, mezi nimiž se pohled na národní věc lišil. Yorck a Hardenberg se považovali za Prusy, kdežto Stein, Fichte či Boyen již inklinovali k německému a hrabě Stadion byl zapřisáhlý říšský patriot. Byť mnozí z nich nebyli německými nacionalisty a národní myšlenku propagovali účelově pro potřeby vlastních německých států, svými kroky významně národní hnutí podpořili. Všeněmecká myšlenka bezpochyby rezonovala u některých důstojníků, jejichž činy měly v souvislosti s utvářením národního vědomí dalekosáhlý význam. Schillovo horkokrevné vojenské tažení vyvolalo mezi vlastenci a veřejností doslova senzací a národní charakter rovněž nepostrádaly akce *Černého houfu* vévody Brunšvického. Členové Lützowova dobrovolnického pluku se pak prokazatelně považovali za Němce a svůj boj proti Napoleonovi interpretovali jako boj za vlast, kterou bylo Německo. Podobný postoj zastávali i příslušníci Jahnova turnerského hnutí. Především v případě turnerů byli nositeli německého studentství.

Národní myšlenka oslovila v průběhu napoleonských válek i další neprivilegované vrstvy obyvatelstva, byť v omezené míře a především mezi vzdělanými měšťany. Nejméně byli zastoupeni venkované a rolníci. U těchto dvou skupin však nelze v mnoha případech jednoznačně prokázat národní motivaci, protože k protifrancouzskému protestu mohli být často vedeni i z jiných důvodů, než byla národní myšlenka, a pokud již zde byly vlastenecké pohnutky, mohly se týkat pouze státu, z něhož jednotlivci pocházeli. V takovém případě se nejednalo o německý nacionalismus, nýbrž zemský patriotismus. Rovněž však není možné vyloučit jejich společný vliv, protože například pruský patriot se mohl považovat za německého vlastence.

Na základě uvedených faktů je možno konstatovat, že období napoleonských válek se zásadním způsobem podílelo na utváření německého národního vědomí. Národní sentiment německy mluvícího obyvatelstva vznikl jako reakce na francouzskou nadvládu. U některých se tehdy probudil pocit sounáležitosti založený na společné historii, řeči, kultuře a nepříteli. Ve válkách za osvobození pak řada z nich dala najevo

tento postoj aktivní účastní na vyhnání francouzských jednotek za Rýn. Tehdy došlo ke společnému prožitku, který byl v dalších letech připomínán a posiloval vědomí národní pospolitosti. Tato vzpomínka byla o to důležitější, že touha některých vlastenců po společném státě se silnější centrální administrativou nedošla na Vídeňském kongresu naplnění. Napoleonem probuzený nacionalismus však již nezmizel a v dalších letech získával stále větší podporu mezi německým obyvatelstvem.

8 Seznam pramenů a literatury

Prameny

SPIES, Hans-Bernd, *Die Erhebung gegen Napoleon. 1806–1814/15*, Darmstadt 1981.

Literatura

ARETIN, Karl Otmar, *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation*. In: BOSCH, Otto, SHEEHAN, James J. (ed.), *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*, Berlin 1985, s. 73–83.

BINOCHE, Jacques, *Histoire des relations franco-allemandes de 1789 à nos jours*, Paris 1996.

BRAKENSIEK, Stefan, *Strukturen eines antinapoleonischen Aufstands. Grebenstein 1813*. In: PLANERT, Ute (ed.), *Krieg und Umbruch in Mitteleuropa um 1800. Erfahrungsgeschichte(n) auf dem Weg in eine neue Zeit*, Paderborn, München, Wien, Zürich 2009, s. 45–61.

BRINKMAN, James M., *The German Male Chorus of the Early Nineteenth Century*. In: *Journal of Research in Music Education* 18, 1970, 1, s. 16–24.

BUFFET, Cyril, *Berlín*, Praha 1999.

CASTELOT, André, *Napoleon Bonaparte*, Praha 1998.

CLARK, Christopher, *Prusko. Vzestup a pád železného království*, Praha 2008.

CLARK, Christopher, *The Wars of Liberation in Prussian Memory. Reflections on the Memorialization of War in Early Nineteenth-Century Germany*. In: *The Journal of Modern History* 68, 1996, 3, s. 550–576.

CONZE, Werner, *Deutschland und deutsche Nation als historische Begriffe*. In: BOSCH, Otto, SHEEHAN, James J. (ed.), *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*, Berlin 1985, s. 21–38.

DANN, Otto, *Nation und Nationalismus in Deutschland. 1770–1990*, München 1996.

DETLEF, Jena, *Zwischen Jena und Erfurt. Die Stellung Preußens zwischen Frankreich und Rußland in den Jahren 1805–1808*. In: FESSER, Gerd, JONSCHER, Reinhard (ed.), *Umbruch im Schatten Napoleons. Die Schlachten von Jena und Auerstedt und ihre Folgen*, Jena 1998, s. 129–142.

FLOCKEN, Jan von, *Luise. Eine Königin in Preußen*, Berlin 1989.

HAFFNER, Sebastian, *Preußen ohne Legende*, Berlin 1998.

HERRE, Franz, *Marie Luisa. Napoleon byl její osud*, Praha 1997.

- HOHOFF, Curt, *Heinrich von Kleist*, Reinbek 1958.
- HROCH, Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009.
- JÄCKEL, Günter, *Dresdner Romantik als Napoleonzeit*. In: *Dresdner Hefte* 12, 1994, 1, s. 12–24.
- KLANG, Daniel, *Bavaria and the War of Liberation, 1813–1814*. In: *French Historical Studies* 4, 1965, 1, s. 22–41.
- KOHN, Hans, *Napoleon and the Age of Nationalism*. In: *The Journal of Modern History* 22, 1950, 1, s. 21–37.
- KOVAŘÍK, Jiří, 1809. *Orel proti orlu*, Praha 2002.
- LANGE, Klaus-Peter, *Das Erbe der Schlacht vom 14. Oktober 1806 bei Jena und Auerstedt. Denkmäler und ihre Geschichte auf dem ehemaligen Schlachtfeld mit Wanderhinweisen*, Jena 1991.
- LOCH, Rudolf, *Kleist. Eine Biographie*, Göttingen 2003, s. 314.
- LÖNNECKER, Harald, *Unzufriedenheit mit den bestehenden Regierungen unter dem Volke zu verbreiten. Politische Lieder der Burschenschaften aus der Zeit zwischen 1820 und 1850*. In: *Lied und populäre Kultur/Song and Popular Culture* 48, 2003, s. 85–131.
- MÜLLER, Helmut, KRIEGER, Karl Friedrich, VOLLRATH, Hanna, *Dějiny Německa*, Praha 1995.
- NEIDHARDT, Hans Joachim, *Die Maler des Dresdner Friedrich-Kreises und die napoleonische Fremdherrschaft*. In: *Dresdner Hefte* 12, 1994, 1, s. 25–34.
- NIPPERDEY, Thomas, *Deutsche Geschichte 1800–1866*, München 1998.
- RAPPORT, Michael, *Evropa devatenáctého století*, Praha 2011.
- ŘEZNÍK, Miloš, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*, Praha 2003.
- SCHMITT, Hans A., *1812. Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon*. In: *The Journal of Modern History* 31, 1959, 4, s. 325–328.
- SCHNEIDER, Franz, *Pressefreiheit und politische Öffentlichkeit. Studien zur politischen Geschichte Deutschlands bis 1848*, Neuwied, Berlin 1966.
- SCHOEPS, Hans-Joachim, *Dějiny Pruska*, Praha 2004.
- SCHÖNPFLUG, Daniel, *Luiise von Preußen*, München 2010.
- SCHULZE, Hagen, *Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung*, München 1997.
- SCHULZE, Hagen, *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003.

SIEGEL, Linda, *Synaesthesia and the Paintings of Caspar David Friedrich*. In: *Art Journal* 33, 1974, 3, s. 196–204.

SIEMANN, Wolfram, *Metternich ‚Hierzulande‘ und die Bedeutung der Nationalitäten in seiner politischen Weltsicht*. In: BUDIL, Ivo, ŠEDIVÝ, Miroslav (ed.), *Metternich a jeho doba. Sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009, Plzeň 2009*, s. 45–50.

ŠAMALÍK, František, *Německo humanistů a romantiků*, Praha 1991.

THIESSOVÁ, Anne-Marie, *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*, Brno 2007.

TICHÝ, Vítězslav, *Literatura německého boje za osvobození (1806–1813)*, Praha 1939.

ZIOLKOWSKI, Theodore, *Napoleon's Impact on Germany. A Rapid Survey*. In: *Yale French Studies* 26, 1960, s. 94–106.

9 Resumé

The goal of this work is to explain the impact of the Napoleonic Wars on the evolution of the German national movement in the early 19th century. As it attempts to prove, Napoleon's dominance over Central Europe was a crucial impulse for the genesis of German nationalism. The work is based upon published German documents as well as scholar literature written in Czech, English, French and German.

The rise of modern nationalism is generally connected with the crisis of self-identity and the dissociation from the others. Both exactly happened when, first, the old structure of the Holy Roman Empire was destroyed owing to Napoleon's aggressive policy and a considerable number of Germans had to face new socio-political situation and, second, the same Germans suffered from the Napoleonic hegemony with negative political, economic and social impacts on their lives. At that very moment some members of intellectual, artistic, political and military circles started to advocate the idea of German nation that, as they argued, was connected by mutual language, culture, history, customs and enemy: Napoleonic France. As they further claimed, the Germans were to join their forces, forget the political heterogeneity of Germany divided into small German states and fight arm in arm against the French. The final goal was to be, according to the majority of the German patriots, the freedom of their German homeland and, according to a considerable number of them, a political unity of Germany.

This German national movement won the supporters of all social classes and fully revealed itself after Napoleon's defeat in Russia at the end of 1812. During the following year, the so-called Wars of Liberation began and the patriotic wave touched the whole of Germany. The thousands of German volunteers went to fight against the French, some of them with the desire not only to free Germany but also to see it united at the end. This state of affairs was caused by the years of oppression which made the people more inclined to adopt the ideas of German national movement. Though the number of "German nationalist" cannot be overestimated for the period around 1815, the seed had already been sowed and gradually gained more and more supporters among German people. At this nation-building process the remembrance of the Wars of Liberation – and important chapter of German collective memory – played a significant role.